

A watercolor illustration of a forest scene. In the foreground, there are tall green grasses. A yellow butterfly is flying in the middle ground. The background features several trees with dark brown trunks and green foliage. The overall style is soft and artistic.

VALGAMAA KESKKONNA- AABITS

VALGAMAA KESKKONNA- AABITS

**VALGAMAA OMAVALITSUSTE LIIT
VALGA 2015**

Väljaandja: Valgamaa Omavalitsuste Liit

Toimetaja: Ilona Akimova

Teksti koostajad: Ilona Akimova, Maarika Keskoja, Margit Koop, Jane Mölder, Liia Ortus, Heli Otti, Monika Rogenbaum, Merike Soomets, Margit Turb

Küljendus ja kujundus: Merike Kask, Vali Press OÜ

Korrektuur: Reet Karbik, Sirje Ääremaa

Joonised: Valga maakonna koolide lapsed koos juhendajatega

Fotod: Ilona Akimova, Aleksei Akimov, Jekaterina Avramenko, Kärt Karu, Riho Karu, Mait Kuusik, Marju Kõivupuu, Ljudmila Matsujeva, Liia Ortus, Nils Rebane, Monika Rogenbaum, Margit Turb, Raili Uustalu

Kaanepilt: Arina Japrintseva

Trükk: OÜ Vali Press

Valgamaa keskkonnaabitsa valmimine sai võimalikuks ainult tänu paljudele kaasaaitajatele, kellele avaldame siiralt tänu.

TRÜKISE VÄLJAANDMIST TOETASID:

SA Keskkonnainvesteeringute Keskus

Valgamaa Omavalitsuste Liit

Valgamaa kohalikud omavalitsused

Valgamaa Arenguagentuur

Valga Maavalitsus

Valga Muuseum

Kaitseliidu Valgamaa malev ja Helme ühiskompanii

Europe Directi Valgamaa teabekeskus

Valgamaa Omavalitsuste Liit

Kesk 12, Valga 68203

telefon +372 766 6164

e-post: valgamaa@valgamaa.ee

EESSÕNA

Hea raamatusõber!

Tere tulemast lugema raamatut Valgamaast, Eestimaa ajaloolisest ja ilusast maakonnast. Sinu käes olev aabits räägib Valgamaa olulistest asjadest. Sa tutvud maakonna ajalooa, saad teada maakonna loodusest, vaatamisväärsustest ja paljust muust.

Valgamaa on ajalooline maakond, kus juba ammustest aegadest peale on kõrvuti elanud eestlased ja lätlased. Me tähistame Valgamaa sünnipäeva koguni kahel päeval aastas. 3. juulil 1783. aastal moodustas Venemaa tollane valitseja keisrinna Katariina II ümber Valga linna Valga kreisi. See asus küll suuremas osas Lätimaal, aga oli oluline verstepost Valgamaa kujunemisel. Veel tähistame Valgamaa sünnipäeva 6. septembril, sest pärast Vabadussõda 1920. aastal moodustas Eesti valitsus Valga maakonna. Täna ulatub Valgamaa Eestimaa lõunapiirist ja Valga linnast Tõrva-Helme ning Otepääni ja sealt kaugemalegi. Valgamaa on väga mitmekesine maakond. Siin elab enam kui 30 000 inimest ja rohkem kui 40 erineva rahvuse esindajaid. Sama mitmekesine kui ajalugu on ka loodus. Valgamaal leidub nii kõrgustikke kui madalikke, leidub jõgesid ja järvesid, leidub loodus- ja rahvusparke ning huvitavaid loomi ja linde. Selle kõigega tutvud lähemalt aabitsat lugedes.

Loodan, et noortes lugejates tekib soov Valgamaad külastada, et näha raamatus kirjeldatud. Valgamaa elanikule pakub aabits kindlasti palju äratundmisrõõmu ja kutsub lähemalt uurima neid paiku, kus pole varem käidud.

Täna kõiki raamatu koostajaid ja kaasautoreid, eelkõige Valgamaa Omavalitsuste Liidu keskkonnaosakonda.

*Head lugemist!
Margus Lepik
Valga maavanem*

VALGAMAA – EESTI LÕUNAVÄRAV

*MILLEST ALGAB KODUMAA?
PILDIST SINU AABITSAS.*

M. MATUSOVKI

VALGA MAAKOND ASUB EESTI LÕUNAOSAS NING LAIUB PIKI EESTI PIIRI. MAAKOND PIIRNEB VÕRU, PÕLVA, TARTU JA VILJANDI MAAKONDADEGA NING LÄTI VABARIIGIGA. JUST SEL PÕHJUSEL NIME-TATAKSE VALGAMAAD EESTI LÕUNAVÄRAVAKS.

VALGAMAA ON AJALOOLINE MAAKOND, MIS PAIKNES ENAMJAOLT PRAEGUSE LÄTI ALADEL JA OLI VALDAVALT LÄTIKEELNE. EESTI JA LÄTI ISESEISVUMISE JÄREL LOODI EESTI POOLELE PRAKTILISELT UUS VALGA MAAKOND. VAID VALGA LINN KOOS ÜMBRUSEGA PÄRINES SELLEST VANAST, PEAMISELT LÄTIKEELSEST VALGA MAAKONNAST. ÜLEJÄÄNUD MAAKOND MOODUSTATI TARTUMAA, VILJANDIMAA JA VÕRUMAA VALGA-LÄHEDASTEST OSADEST.

VALGA MAAKONNAS ON 13 OMAVALITSUSÜKSUST, MIS KOOSNEVAD VALGA JA TÕRVA LINNADEST NING HELME, HUMMULI, KARULA, OTEPÄÄ (SEALHULGAS VALLASISENE OTEPÄÄ LINN), PALUPERA, PUKA, PÕDRALA, SANGASTE, TAHEVA, TÕLLISTE JA ÕRU VALDADEST. MAAKONNA KESKUS ON VALGA LINN.

VALGAMAA ON PINDALALT VÄIKSEMAID MAAKONDI EESTIS, KUID VÄGA RIKAS OMA ROHKETE LOSSIDE, HÄSTI SÄILINUD MÕISATE JA KUTSUVALT KAUNITE MAASTIKE POOLEST.

PIIRKOND ON TÄNU OMA LOODUSLIKELE VÕIMALUSTELE KUJUNENUD KÕRGELT HINNATUD TURISMI- JA SPORDIKESKUSEKS. VALGAMAA KUPPELMAASTIKUD OMA TIPPUDE, KAUNITE ORGUDE NING JÄRVEDEGA ON PALJUDE EESTLASTE JAOKS LÕUNA-EESTI SÜMBOL. ILUSAD JA HUVITAVAD KESKKONNAOBJEKTID ASUVAD IGAS VALGAMAA VALLAS. JUST SELLEPÄRAST TASUB LEIDA AEGA VALGAMAA KAUNI LOODUSE NAUTIMISEKS, MÄGEDE JA JÄRVEDE AVASTAMISEKS NING HUVITAVA MAAKONNA AJALOOGA TUTVUMISEKS. ENNE, KUI SÕIDAD PARIISI, KÄI ÄRA NUUSTAKUL! SELLISE ÕPETUSE JÄRGI ALUSTAGEM TUTVUMIST AABITSAGA!

EESTI TÄHESTIK

Aa Bb Cc Dd
Ee Ff Gg Hh
Ii Jj Kk Ll Mm
Nn Oo Pp Qq
Rr Ss Šš Zz
Žž Tt Uu Vv
Ww Õõ Ää Öö
Üü Xx Yy

AAKRE MÕISAPARK

A ON VÄGA TÄHTIS TÄHT, SEST SEE ON ESIMENE TÄHT TÄHESTIKUS. AAKRE MÕISAPARK ALGAB A-TÄHEGA. AAKRE MÕISAPARK ASUB PUKA VALLAS. ESIMESED TEATED AAKRE MÕISA KOHTA ON PÄRIT 1557. AASTAST. ARVATAKSE, ET ALGSELT KUULUS **MÕIS** KAWERITE AADLIPEREKONNALE. ENDISES MÕISAHOONES TEGUTSEB TÄNAPÄEVAL AAKRE LASTEAED-ALGKOOL.

MÕIS
suur põllu-
majanduslik
majapidamine,
mille maid harisid
talupojad

PÕLISPUU
sajandeid
püsinud puu

PÕNEVAKS VAATAMISVÄÄRSUSEKS ON MÕISAPARK. MÕISAPARGIST SELLE TAVAPÄRASES MÕISTES SIIN RÄAKIDA EI SAA, SEST SÄILINUD ON AINULT ÜRSIKUD **PÕLISPUUD**, MIS ON ISTUTATUD RITTA.

PUUD PÄRINEVAD 19. SAJANDI LÕPUST VÕI 20. SAJANDI ALGUSEST. ISELOOMULIK ON PARKI MITMES SUUNAS LÄBIVATE TEEDE ROHKUS. MÕISAPARGIS ON TEISE MAAILMASÕJA VENNASHAUD MÄLESTUSSAMBAGA NING LOODUSE ÕPPERADA, MIS ON MÕELDUD AAKRE KOOLI- JA LASTEAIALASTELE. ÕPPERADA PAKUB INFOT PARGIS KASVAVATE PUUDE JA PÕÕSASTE KOHTA.

KIRJUTA SEDA
TÄHTE NII

Aakre mõisapark. Autor Marko Liiv, Aakre Lasteaed-Algkool, 2. kl.

Aakre looduse õpperada. Autor Eve-Liis Pikker, Aakre Lasteaed-Algkool, 1. kl.

ALA KIVI

VALGAMAA SUURIMA KIVI NIMETUS ALGAB KA A-TÄHEGA. SEE ON ALA KIVI. KIVIL ON KA TEISED NIMETUSED – HELGIKIVI, SUUREKIVI, OHVRIKIVI JA NÕIAKIVI. ALA KIVI ASUB HELME VALLAS, KÄHU KÜLAS. ALA KIVI ON VALGAMAA SUURIM **RÄNDRAHN** NING AINUS VALGAMAA **HIIDRAHN**. ALA KIVI ON LOODUSKAITSE ALL. SEE ON VÄGA SUUR, KUID SUHTELISELT MADAL KIVI. KIVI MÕÕTMED ON SELLESID: **ÜMBERMÕÕT** 30,2 MEETRIT, KÕRGUS 2 MEETRIT, PIKKUS 11,8 MEETRIT, LAIUS 7,4 MEETRIT. HELGIKIVI ON NIME SAANUD LÄHEDAL ASUNUD HELGI TALU JÄRGI. KIVI ÜMBRITSEVAT METSA HÜÜTAKSE VITSAMETSAKS. RAHVASUU RÄÄGIB, ET TEGEMIST ON NÕIDUSLIKU METSAGA, KUHU ÜKSINDA MINNA EI TASU, SEST VÕIB KERGESTI ÄRA EKSIDA. KUI EKSINU ÖÖSEKSI METSA PEAB JÄÄMA, SIIS SATUB TA KINDLASTI HELGIKIVI JUURDE NING SEAL VÕIB KOHATA SALAPÄRASEID VÄIKESEID MEHIKESI, KES KIVI ÜMBER TANTSIVAD VÕI SUPPI KEEDAVAD. MITTE MINGIL JUHUL EI TOHI AGA MEHIKESTEGA TANTSIMA MINNA VÕI NENDE SUPPI SÜÜA! KES SEDA TEEB, JÄÄBKI KADUNUKS. LAIALT ON LEVINUD ARVAMINE, ET SUURTE KIVIDE ALLA ON MAETUD VARANDUSI. SELLE PÕHJUSEL ON SUURTE RAHNUDE ÜMBRUSES TIHTI KAEVATUD, KUNI TÄNASE PÄEVANI VÄLJA. VARANDUSTE LEIDMISEST POLE SUURT MIDAGI TEADA. ON TEADA VAID ÜKS AARDELEID KUMNA KIVI LÄHEDALT HARJUMAALT.

RÄNDRAHN – rahn on väga suur kivi. Rahne, mis on algsest asukohast liustike poolt eemale kantud, nimetatakse rändrahnudeks

HIIDRAHN on rändrahn ümbermõõduga 25 või enam meetrit

ÜMBERMÕÕT – millegi ümbert võetud mõõt

Ala kivi. Autor Elyzabeth Püsijainen, Valga Põhikool, 6. kl.

On olemas ka selline huvitav legend:

Ühel sügishommikul tõusis päikene ruttu. Paksust metsast kostis mitmeid hääli. Ühes väikeses majas elas üks mees. Ta elas Helgi talus. Seal majas oli ta tähtis mees. Tal oli ka naine, kes elas seal vähe aega, aga lapsi tal ei olnud. Mehel olid mõned lehmad, lambad ja kanad.

Lähedal oli ka väike järve. Mees käis oma loomi seal jootmas. Ühel hommikul kuulis mees järve äärest mingeid hääli: „Ära pese selle veega.“

Mees ehmus. Ta tõusis püsti ja vaatas ringi ja nägi järve põhjas liikumist.

See oli Järvevana. Ta oli heatahtlik ja ta ei tahtnud paha, vaid head.

Ta ütles uuesti: „Ära pese selle veega, see on pagana vesi. See on paha ja vastik paganlik vesi!“

Mees aga jõi ning keegi ei kuulnud enam temast midagi. Ka tema loomad jäid kadunuks. Mehe talu asemele tekkis kivi, millele pandi talu järgi nimeks Helgikivi. Praegu asub kivi paksu metsa sees.

Autor: Kadri Aria,

Ala Põhikool, 5. kl.

BARCLAY DE TOLLY MAUSOLEUMI PARK

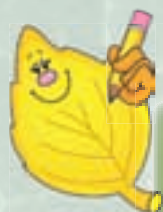
PARK ASUB HELME VALLAS, JÕGEVESTE-RULLI TEE ÄÄRES. KUULSAKS ON SELLE PARGI TEINUD VÜRST MICHAEL BARCLAY DE TOLLY HAUDEHITIS. TEISITI SEDA NIMETATAKSE MAUSOLEUMIKS. VÜRST BARCLAY DE TOLLY OLI VENEMAA SÕJAMINISTER NING VENE VÄEJUHT VENE-PRANTSUSE SÕJAS 1812. AASTAL. MAUSOLEUM ON TÄNAPÄEVAL AVATUD MUUSEUMINA.

PARK ON KUJUNDATUD RAIETEGA LOODUSLIKUST PUISTUST, MILLE KESKEL ON SUUR PARGIAAS, KUS ASUB KA HAUDEHITIS. PARGI TUUMIKU MOODUSTABKI SEE SUUR PARGIAAS KOOS PÕLISTE SIBERI NULGUDEST **ALLEGA**, MIDA ÜMBRITSEB **PARKMETS** JA KUHU ON TÄIENDUSEKS ISTUTATUD HARILIKKU PÄRNA, HARILIKKU TAMME, SIBERI JA EUROOPA LEHIST.

*ALLEE -
puiestee, reas
kasvavad puud*

*PARKMETS -
mets, mis on
hooldatud
puhkealana (eriti
linnade ümbruses)*

KIRJUTA SEDA TÄHTE NII

Barclay de Tolly mausoleumi park.
Autor Rudolf Vilpark, Valga Jaanikese Kool, 7. kl.

CORACIAS GARRULUS (SINIRAAG)

CORACIAS GARRULUS ON SINIRAA **LADINAKEELNE** NIMI. SINIRAAG ON EESTI ÜKS EKSOOTILISEMAID LINDE, SEST TEMA VÄRVUS ON SINIROHEKAS, KOHATI ESINEB KA PRUUNE TOONE. TEMA NOKK JA TIIVAD ON TUGEVD NAGU VARESTEL. TOITUB SINIRAAG ENAMASTI MAAPINNAL ELAVATEST VÄIKESTEST LOOMADEST: PÕHILISELT PUTUKATEST, AGA HARVEM KA SISALIKEST, NÄRILISTEST, KONNADEST JA ISEGI VÄIKESTEST LINDUDEST. SUVE LÕPUL VÕIB TA MAIUSTADA KA PUUVILJADEGA. PESITSEDA MEELDIB TAL PEAMISELT PUUÕONTES, MÕNIKORD VÕIB TA VALMISTADA KALJUSEINA KA PIKA URU. OMA 4–6 MUNA HAUB SINIRAAG KAKS JA POOL NÄDALAT NING VÄHEM KUI KUU PEALE KOORUMIST VÕIVAD POJAD PESAST LAHKUDA.

*LADINA KEEL
antiikaja keel,
tänapäeval on
kasutusel
arstiteaduses ja
bioloogias*

KIRJUTA SEDA TÄHTE NII

Siniraag.

Autor Darja Raud, Valga Vene Gümnaasium, 2. kl.

TALVITAMA LENDAB SINIRAAG AAFRIKASSE. ESMALT LAHKUVAD VANALINNUD, SIIS NOORED, SEE TOIMUB AUGUSTIST OKTOOBRIINI, PEAMISELT AGA SEPTEMBRIS. KEVADEL SAABUVAD NAD TAGASI PESITSEMA HARILIKULT MAI KESKEL.

RAHVAJUTTODES ON PEEAEGU KÕIK LINNUD MIDAGI ENNUS-TANUD, NII KA SINIRAAG: OMA "VIHMAKASSI" MEENUTAVA HÄÄLEGA SAAB TEMA HÄÄLITSEMISE JÄRGI VIHMA TULEKUT ÄRA ARVATA.

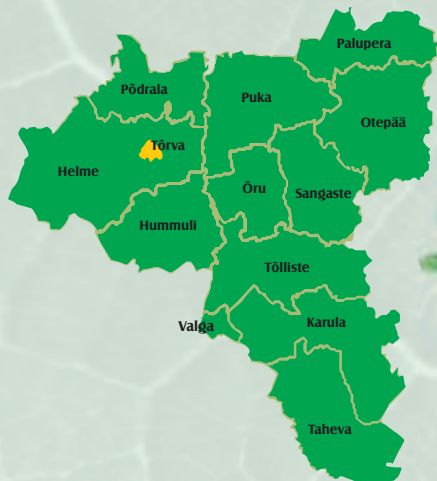
VIIMASTEL AASTAKÜMNETEL HAKKAS SINIRAA ARVUKUS KIIRESTI VÄHENEMA. 2011. AASTAL EI LEITUD EESTIS ENAM MITTE ÜHTEGI PESITSEVAT PAARI. ARVUKUSE LANGUSE ON ILMSELT PÕHJUSTANUD EELKÕIGE INIMESE TEGEVUS: PÕLLU-MAJANDUSES VÕETI KASUTUSELE PUTUKAMÜRGID NING SUURENES PESAPUUDE RAIE. NII ON SINIRAAG VÕETUD LOODUS-KAITSE ALLA. EESTI OHUSTATUD LIIKIDE NIMESTIKU ANDMETEL ON SINIRAAG KANTUD KATEGOORIASSE „ÄÄRMISELT OHUS-TATUD“. KÕIGE SUUREM TÕENÄOSUS ON SINIRAAGU KOHATA KOIVA-MUSTJÕE **LUHTADE** KOHAL PUTUKAID PÜÜDMAS. KUI KEEGI PEAKS TEDA SEALKANDIS NÄGEMA, SIIS ON SEE HEA UUDIS, MILLEST PEAKS KINDLASTI KA **ORNITOLOOGIDELE** TEA-DA ANDMA.

Siniraag. Autor Marina Selesnjova, Valga Jaanikese Kool, 2. kl.

LUHT -
suurveega
üleujutatav
jõeorg või
järvekallas

ORNITOLOOG -
linnu-uurija,
lindude vaatle-
mise ja uurimisega
tegelev inimene

DENDROPARK

DENDROPARK ON KOHT, Kuhu on istutatud palju erinevaid puuliike. Teiste sõnadega puittaimede kollektsioonae. Tõrva dendropark asub Tõrvas Veski ja Araku tänava nurgal õhne jõkke suubuva oja kaldal. Park on looduskaitse all ja rajatud 1963. aastal vana kruusaaugu kohale. Park ei ole suur, tema pindala on 8600 **RUUTMEETRIT**. Park on kujundatud vabakujuliselt, erinevaid puu- ja põõsaliike on kokku üle 200. Dendropark on „roheline õppeklass“. Puittaimede tundmaõppimiseks on enamik taimi tähistatud selgitavate nimesiltidega.

*RUUTMEETER -
üheruutmeetrine
pindala on ruudul,
mille külje pikkus
on 1 meeter*

Tähelepanuväärsemad puuliigid on vene lehised, punased tammed, raudremmelgad, sahhalini nulud, must kuusk, hõbevaher, kollane hobukastan, pensilvaania toomingad, Virgiinia nõiapähklipuu.

KIRJUTA SEDA
TÄHTE NII

Dendropark. Autor Darja Raud, Valga Vene Gümnaasium, 2. kl.

ENERGIASAMMAS OTEPÄÄL

SKULPTUUR
- kuju, näiteks
kivist, savist
või puust

KIRJUTA SEDA
TÄHTE NII

OTEPÄÄ ENERGIASAMMAS ON **SKULPTUUR**, MIS ASUB OTEPÄÄL APTEEKRIMÄE KÕRVAL. ENERGIASAMMAS SÜMBOLISEERIB POSITIIVSETE ENERGIÄVÄLJADE OLEMASOLU OTEPÄÄL. SKULPTUUR AVATI 1. OKTOOBRI 1992. AASTAL NING SEE KUJUTAB ENDAST PALGIST SAMMAST, MILLELE ON KINNITATUD 12 KARUTEEMALIST SEPIST. SAMBA JUURDE JA SELLE LÄHEDUSSE MÄE NÕLVALE ON PAIGUTATUD ISTEPINGID.

ENERGIASAMMAS ON KIIRESTI MUUTUVAS MAAILMAS MEELDETULETUSEKS, ET INIMENE ON ÜKS OSAKE LOODUSEST, KUS KÕIGE ALUSEKS ON LOODUSSEADUSED, KUS ON TASAKAAL JA VASTASTIKUNE SÕLTUVUS.

MEELDETULETUSEKS, ET ME EI EEMALDUKS LOODUSEST LIIGA KAUGELE JA LEIAKSIME TAAS KONTAKTI MAAGA.

KUIDAS AMMUTADA ENERGIAT?

1. LEIA SULLE SOBIV KOHT KAHE TAMME VAHEL. PÜÜA KUJUTLEDA END ÜHEKS LOODUSE OSAKESEKS (NÄITEKS VÄIKESEKS TAMMEPUUKS). SULE SILMAD JA PÜÜA KOGUDA ENDASSE ENERGIAT. SA TUNNED KERGUST JA PEOPESAD MUUTUVAD SOOJAKS (ISEGI KÜLMA ILMAGA).
2. ASETA KÄED PUUST SAMBALE, TAMMEPUULE VÕI MAAPINNALE. LEIA MUGAV ASEND. PÜÜA KUJUTLEDA, ET AMMUTAD ENERGIAT PEOPESADE KAUDU. SIND LÄBIB MEELDIV TUNNE, MIS HAARAB KOGU KEHA. PÜÜA VABANEDA HALBADEST MÕTETEST.
3. VALI ENDALE ISTUMISEKS SOBIV PINK. ISTUDES VÕI LAMADES PINGIL SUUNA PEOPESAD ALLAPOOLE, PÜÜDES AMMUTADA ENDASSE ENERGIAT. KONTSENTEEREI OMA MÕTE SELLELE, MILLEST PÜÜAD VABANEDA SINUSSE VOOLAVA ENERGIA ABIL.

Energiasammas Otepääl.

Autor Elyzabeth Püsijainen, Valga Põhikool, 6. kl.

FRIEDRICHSHOFI PARK JA AMUURI KORGIPUUDE ALLEE

PARGI PIKK JA KEERULINE NIMI ALGAB F-TÄHEGA. HÄÄLDA DA TULEB SEDA NIME NIIMOODI – FRIIDRISHOF. FRIEDRICHSHOFI PARK OLI VALGA ESIMENE LINNAPARK. SEE ASUS PRAEGUSTE KUNGLA, PARGI JA E. ENNO TÄNAVATE VAHELISEL ALAL. PRAEGU ASUB SIIN VALGA PÕHIKOOL. FRIEDRICHSHOFI PARK OLI KASUTUSEL JUBA ÜLE 150 AASTA TAGASI. PARK HÄVIS LÕPLIKULT UMBES 100 AASTAT TAGASI ESIMESES MAAILMASÕJAS, MIL HOBUSED PUUDE KOORE ÄRA NÄRISID. PARGI TÄNAV SAIGI OMA NIME FRIEDRICHSHOFI PARGI JÄRGI. PEALE HÄVIMIST EHITATI PARGI ASEMELE MAJAD. ÜKS MAJAMANIK, ADOLF STEFENAU, OSTIS SANGASTE KRAHV BERGILT AMUURI KORGIPUUDE ISTIKUD NING ISTUTAS NEED OMA KRUNDI ÄÄRDE. TÄNASEKS ON ALLES VEEL 8 PUUD, MIS MOODUSTAVADKI NIINIMETATUD AMUURI KORGIPUUDE ALLEE. ALLEE ASUB PARGI TÄNAVA LÕPUS JA SELLEL ON VANUST 90–100 AASTAT. AMUURI KORGIPUU PÄRINEB AMUURIMAALT, KIRDE-HIINAST JA MANDŽUURIAST. KODUMAAL VÕIB PUU KASVADA KUNI 25, EESTIS AGA KUNI 15 MEETRI KÕRGUSEKS.

KIRJUTA SEDA
TÄHTE NII

Amuuri korgipuude allee. Autor Kirill Lepman, Valga Vene Gümnaasium, 7. kl.

TÜVE KOOR ON HELEHALL JA KORGITAOLINE, PUUKROON ON LAI. LEHTIB KEVADEL HILJA JA SÜGISEL VARISEVAD LEHED VARAKULT. LEHED ON KUNI 35 SENTIMEETRIT PIKAD, 5–13 LEHEKESEGA, PEALT TUMEROHELISED, ALT HELEDAMAD, SÜGISEL ON HELEKOLLASED. ÕIED ON VÄIKESED JA MEERIKKAD, VILJAD ON MUSTAD JA ROHEKA VILJALIHAGA MARJAD. UKRAINAS KASVATATAKSE AMUURI KORGIPUUD KORGITOOTMISEKS. VALGA AMUURI KORGIPUUDE ALLEE ON VÕETUD KAITSE ALLA, SEST NOORED KORGIPUUD KARDAVAD KÜLMA NING SEETÕTTU ON ALLEEDE RAJAMINE MEIE ILMASTIKUS KEERULINE.

GÜMNAASIUMI PARK TÕRVAS

TÕRVA GÜMNAASIUMI PARK ASUB TÕRVA LINNAS ÕHNE JÕE JA VANAMÕISA JÄRVE VAHELISEL ALAL. PARK VÕETI KAITSE ALLA 1964. AASTAL. PARGI SUURUS ON 154 000 RUUTMEETRIT. PARK ON METSAILMELINE JA LIIGIRIKAS.

TAIMEDEST ON LOODUSKAITSE ALL SOO-NEIUVAIP, BALTI-SÕRMKÄPP, KAHKJASPUNANE SÕRMKÄPP JA KOLLANE KIVIRIK. PUULIIKIDEST ESINEB KÕIGE ROHKEM HARILIKKU TAMME, HARILIKKU KUUSKE JA HARILIKKU MÄNDI.

PESITSEJAID LINDE ELAB PARGIS 55 LIIKI. KUUS NENDEST ON LOODUSKAITSE ALL: JÄÄLIND, HALLPEA-RÄHN, HOBURÄSTAS, KODUKAKK, NÕMMELÕOKE JA MUSTRÄHN. NEID KÕIKI TULEB HOIDA JA KAITSTA.

Tõrva Gümnaasiumi park. Autor Jekaterina Luštšenko, Valga Vene Gümnaasium, 5. kl.

KIRJUTA SEDA TÄHTE NII

HELLENURME JA HUMMULI MÕISAPARGID

KIRJUTA SEDA
TÄHTE NII

EKSPEDITSIOON -
teaduslik
uurimisreis

H-TÄHEGA ON VALGAMAAL VÄGA PALJU HUVITAVAD KOHTI. ALUSTAME JUTTU HELLENURME MÕISAST, MIS ASUB PALUPERA VALLAS HELLENURME KÜLAS. MÕISAS ELAS KUULUS LOODUSTEADLANE, AKADEEMIK ALEXANDER VON MIDDENDORFF. TEMA NIME JÄRGI NIMETATAKSE MÕISAT KA MIDDENDORFFIDE MÕISAKS. MÕISA PEAHOONE ON KATUSEKORRUSEGA KIVIEHITIS. TÄNAPÄEVANI ON SÄILINUD NII PEAHOONE KUI KA MITMED KÕRVALHOONED.

MÕISAPARGI RAJAMISEL OSALES MÕISNIK VON MIDDENDORFF ISIKLIKULT. SELLEKS ET PARGIS OLEKSID HÄSTI ERINEVAD TAIMED, KASUTAS TA ISTUTAMISEL KA **EKSPEDITSIOONIDELT** KAASA TOODUD VÕRSIKUID. PARKI ON ISTUTATUD TAMMEDE JA PÄRNADE KÕRVALE EUROOPA JA SIBERI NULUD NING ALPI SEEDERMÄNNID. PEAHOONE TAGA OLEVALT AASALT AVANEB VAADE VEEKOGULE.

Hellenurme mõisapark.

Hellenurme mõisahoone.

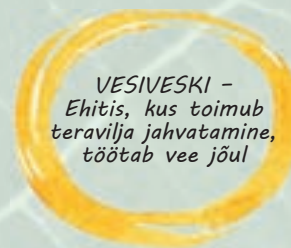

Hellenurme mõisapark. Autor Kristina Akimova, 7 a.

ALEXANDER VON MIDDENDORFFI VANEM POEG ERNST JÄTKAS ISA POOLT ALUSTATUD E HITUSTÖID MÕISAS. TA EHTAS MÕISA JUURDE VESIVESKI. HELLENURME **VESIVESKI** ON HÄSTI SÄILINUD JA TÄNASENI TÖÖKORRAS. VESIVESKIS ASUB MUUSEUM, MIS TUTVUSTAB HELLENURME VESIVESKIT JA SELLEGA SEOTUD EHTISI. MUUSEUMIS SAAB NÄHA, KATSUDA, TUNDA JA MAITSTA, KUIDAS JA MIS VALMIB VILJATERAST.

HUMMULI VALLAS HUMMULI ALEVIKUS PAIKNEB HUMMULI MÕIS. VANA MÕISA PEAHOONE OLI PUIDUST, UUS PEAHOONE OLI EHTATUD PUNASTEST TELLISKIVIDEST NING OMA VÄLIMUSELT ON KINDLUSESARNANE. HUMMULI MÕISA OMANIK AXEL VON SAMSON-HIMMELSJERNA OLI SANGASTE MÕISNIKU FRIEDRICH BERGI LÄHEDANE SÕBER, MISTÖTTU OLI UUS PEAHOONE VALMINUD SANGASTE LOSSI EESKUJUL.

MÕISAPARK ON SUUR JA LIIGIRIKAS. PARGIS KASVAB LIGI 120 LIIKI PUID JA PÕÕSAID. PÕHILINE PUU ON TAMM, ROHKELT ON KA OKASPUID, LEVINUD ON KA SIBERI LEHIS. MÕISA SISSESÕIDUTEED ÄÄRISTAB TAMMEALLEE. MÕISNIK OLEVAT LASKNUD KUJUNDA DA PARGI NII, ET SÜGISVÄRVIDES PARGIPUUDEST MOODUSTUKS ID PEAHOONE TORNIST VAATAJALE TEMA NIMETÄHED. KAHJUKS PRAEGU SEE ENAM NÄHTAV POLE. TÄNAPÄEVAL ASUB MÕISAHOONES HUMMULI PÕHIKOO L. PARKI ON RAJATUD JAANITULEPAIK, PAVILJON, LAVA JA TANTSUPÕRAND NING 2,1 KILOMEETRI PIKKUNE LOODUSE ÖPPERADA. HUMMULI MÕISAPARK ON LOODUSKAITSE ALL.

Hummuli mõisapark. Autor Amir Akajev, 6 a.

Hummuli mõisapark.

HELME MÕISA- PARK JA KOOPAD

*LINNUS -
vanaaegne
kaitseehitis*

HELME VALLAS HELME ALEVIKUS ASUVAD TUNTUD HELME **LINNUSE** VAREMED. LINNUS PAIKNEB KÜNKAL JA SELLEL OLIVAD ÜKS SISSEPÄÄS, KUS OLIVAD ÜLE VALLIKRAAVI KULGEV SILD. LINNUST ÜMBRITSES MÜÜR, MILLE SISEMISEL KÜLJEL ASUSID KOGU SELLE ULATUSES MITMESUGUSED RUUMID. HELME ORDULINNUSE MUISTSEST KINDLUSEST ON OSALISELT SÄILINUD KÕRGED AKNAVADEGA MAAKIVIMÜÜRID. LEGEND JUTUSTAB KANTSI TUGEVDAMISEKS SINNA MÜÜRITUD SÜÜTUST TÛTARLAPSEST.

HELME MÕIS EHTATI HILJEM. MÕISA HOONE ON POOLETEISEKORRUSELINE KIVIHOONE. ALGNE PARK ON OLNUD VÄIKE ILUAED, NÛÛD ON MÕISAPARK HÄSTI SUUR. PARGIS KASVAB UMBES 35 LIIKI PUID JA PÕÕSAID. PEAMINE PUULIIGI ON SAAR, LISAKS PÄRN, VAHER, KUUSK JA MÄND. PARGIS ELAVAD KAITSEALUSED NAHKHIIRD.

Helme linnuse varemed.

Helme koopas.

Helme koopad

*Koopad, koopad –
Helme koopad,
suured ja uhked nad
ning natuke ohtlikud ka.
Nende lähedal linnuses
sisse müüritud on Anna,
ta võtit kellelegi ei anna.
Koopad, koopad –
Helme koopad,
suured ja uhked on nad.*

*Autor: Grete Ehatäht,
Ala Põhikool, 6. kl.*

Helme mõisapark.

Helme ohvriallikas.

Helme koopad.

Helme linnuse varemed.

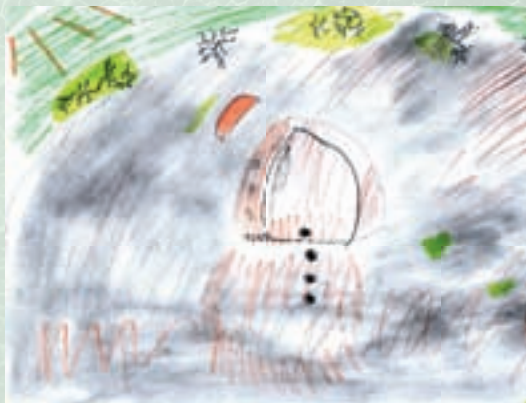
PARGI KAUGEM OSA ON TIHEDAM NING LÄHEB HELME JÕE ÄÄRES SUJUVALT ÜLE PARKMETSAKS. PARGIS PAIKNEB VÄIKE TIIK, RAJATUD ON JAANITULEPLATS JA LAULULAVA.

LINNUSE VAREMETE VAHETUS LÄHEDUSES ASUB OHVRIALLIKAS. ALLIKAS ON SAANUD NIME SELLEST, ET SEAL KÄINUD NEIUD HELMEID OHVERDAMAS. SEALKANDIS ON KA TEINE ALLIKAS - ARSTIALLIKAS, MILLE VESI OLEVAT ROHUKS SEITSME TÕVE VASTU.

SAMAS LÄHEDUSES ASUVAD HELME KOOPAD, MIS OLID VAREM KUUE RUUMI, PIKKADE KÄIKUDE JA KAHE SISSEPÄÄSUGA. SUUR HULK KOOPAID JA KÄIKE ON SISSE VARISENUD NING PRAEGU KOOSNEB KOOBASTIK ÜHEST SUUREMAST RUUMIST NING SELLEST HARGNEVATEST KÄIKUDEST. KOOPAID ON SÕDADE AJAL KASUTATUD PELGUPAIGANA. MUISTENDITE JÄRGI OLEVAT SIIT VIINUD KÄIGUD NII HELME SURNUAIA JUURDE, TÕRVA LINNAS OLEVASSE POKARDI **ORGU** KUI KA VILJANDISSE.

VALGAMAAL ON VÄGA TUNTUD KA HELME VALLAS KOORKÜLA KÜLAS ASUVAD KOORKÜLA KOOPAD. KOOBASTIK ON SUHTELISELT AVAR JA HEA JUURDEPÄÄSUGA, SELLESSE SISENEMINE EI VAJA SPETSIAALSET RIIETUST. VÄGA VÄHESED ON AGA KUULNUD, ET TÕRVA-JÕGEVESTE TEE LÄHEDAL JÕKU JÕE ÄÄRES ON OLEMAS NÄHRI KOOBAS. KOOPA EESOSA SEINAD OLID KOHATI SAMMALDUNUD JA NENDELE OLI KRAABITUD NIMETÄHTI JA AASTAARVE, MILLEST VANIMAD ON ARVATAVASTI 1808. AASTAST. MUISTENDI JÄRGI LÄINUD NÄHRI KOOPAST MAA-ALUNE KÄIK HELME LOSSI. KIRJELDATUD KOOPA KÕRVAL VÕIB LEIDUDA VEEL TEISI, MILLE SUUDMED ON KINNI VARISENUD.

*ORG -
maa-ala,
mis on sissepoole
kumer, nõgus,
lohkus*

Helme mõisapark ja koopad. Autor Valerija Manukjan, Valga Vene Gümnaasium, 7. kl.

Helme koopad. Autor Daniel Isopoesko, Valga Vene Gümnaasium, 7. kl.

ILMJÄRVE ALLIKAD

ILMJÄRVE ON KÜLA OTEPÄÄ VALLAS. ILMJÄRVES ASUB KAKS SALAPÄRAST ALLIKAT, MILLEST ON SÄILINUD MITMED ERINEVAD MUISTENDID. ÜKS NEIST ALLIKAIST – PÜHALÄTE – ON ENDISE KOLJU TALU MAAL. VANASTI ELAS SEAL TIGE JA ÕEL PEREMEES, KES PIINAS KÕIKI OMA TEENIJASID NING ERITI KURI OLI TAKARJALASTEGA. ÜKSKORD OLID KARJALASTEKS ORVUD – TÜDRUK JA POISS. NENDEL OLI PÄRIS RASKE ELU. ÜHEL SÜGISÕHTUL OLI PEREMEES NEID JÄLLE TUBLISTI PEKSNUD JA VISANUD SEEJÄREL ÕUE. LAPSED LÄKSID PÜHALÄTTE JUURDE, ISTUSID SINNA MAHA JA HAKKASID NUTMA, PALUDES ALLIKALTKI ABI. KESKÖÖ SAABUDES ILMUS ALLIKAST NÄHTAVALE VETE-EMA, KES KANDIS KULDSEID RIIDEID JA HOIDIS KÄES KULLAST LAMPI. KOGU ÜMBRUS LÄKS SÄRAMA. VETE-EMA VÖTTIS ORVUD KAASA JA VIIS NAD OMA RIIKI, KUS MILLESTKI POLEVAT PUUDUST OLNUD. IGAL SÜGISEL VÕIB ALLIKA JUURES KUULDA LASTE NUTTU JA KAEBUSI – LAPSED ILMUVAD SINNA ÜKS KORD AASTAS, ET ENDIST VILETSAT ELU MEELDE TULETADA. TEINE MUISTEND SAMA ALLIKA KOHTA RÄÄGIB, ET VANASTI, KUI PÕUD OLI JUBA KAUA AEGA KESTNUD, PANID INIMESED ENDALE VALGED RIIDED SELGA JA LÄKSID SIIS ALLIKAT PUHASTAMA. PÄRAST SEDA HAKKAS KOHE VIHMA SADAMA. SELLEST TULNUDKI SIIS KA NIMI PÜHALÄTE.

KIRJUTA SEDA
TÄHTE NII

Pühaläte allikas. Autor Jekaterina Luštšenko, Valga Vene Gümnaasium, 5. kl.

JÕED VALGAMAAL

KIRJUTA SEDA
TÄHTE NII

*PAISJÄRV -
veehoidla,
vooluveekogule
rajatud
veekogu*

VALGA MAAKONNA TUNTUIM JÕGI ON VÄIKE EMAJÕGI, MIS ON 83 KILOMEETRIT PIKK. JÕGI SAAB ALGUSE PÜHAJÄRVEST NING SUUBUB VÕRTSJÄRVE, VOOLATES TÄIES PIKKUSES VALGA MAAKONNAS. VÄIKE EMAJÕGI ON OLULINE KALADE KUDEMIS- JA TOITUMISPAIK. TEADA ON 19 LIIKI, SEALHULGAS SÄRG, AHVEN, HAUG, LEPAMAIM, ROOSÄRG, LINASK, VIIDIKAS, LATIKAS, LUTS, JÕEFORELL. MÕNIKORD ON SUURT EMAJÕGE JA VÄIKEST EMAJÕGE LOETUD ÜHEKS JÕEKS – EMAJÕEKS. TEISED TÄHTSAMAD JÕED ON VÄIKESE EMAJÕE SUURIM LISAJÕGI PEDELI JA TÕRVA LINNA LÄBIV ÕHNE JÕGI. PEDELI JÕGI ON JÕGI, MILLE ALGUS JA LÕPP ASUVAD EESTIS VALGAMAAL, AGA JÕE KESKMINE OSA ON LÄTI TERRITOORIUMIL (KANNAB SEAL PEDELE NIME). JÕGI LÄBIB KA VALGA LINNA NING ON SEAL MUUDETUD KAHEKS **PAISJÄRVEKS** KOOS ÜMBRITSEVA PUHKEALAGA. JÕE PIKKUS ON 31 KILOMEETRIT, MILLEST 15 KILOMEETRIT ON EESTIS. ÕHNE JÕGI SAAB ALGUSE VEISJÄRVEST NING SUUBUB VÕRTSJÄRVE. JÕE PIKKUS ON 94 KILOMEETRIT. SUURIMAD LISAJÕED ON JÕKU JA HELME JÕGI. SELLEST JÕEST TULEB VEEL ERALDI JUTTU RAAMATU LÕPUS.

Väike Emajõgi.

Õhne jõgi.

MAAKONNA KAGUNURKA LÄBIB TEEL VÕRUMAALE MUSTJÕGI. MUSTJÕGI ON KOIVA JÕE SUURIM LISAJÕGI EESTIS. SAAB ALGUSE SUUREST SAARJÄRVEST JA SUUBUB KOIVA JÖKKE EESTI-LÄTI PIIRIL. JÕGI ON 84 KILOMEETRIT PIKK NING ON ÜKS LIIGIRIKKAMA JA OMAPÄRASEMA KALASTIKUGA JÕGESID EESTIS. MUSTJÕES ELAVAD VÄGA HINNATUD KALAD (NÄITEKS LÕHILASED) NING KAITSEALUSED KALAD (NÄITEKS HARJUS JA TÕUGJAS). MÕNELE KALALE ON MUSTJÕGI AINULT RÄNDETEEKS. KOKKU ON AGA LEITUD SIIT 24 ERINEVAT KALALIIKI.

Mustjõgi

*Mustjõe äärde ma ruttan,
Kala püüdma tõttan.
Õngitsen siiga ja ahvenat,
Päikestki võtan palavalt.*

*Kui läheb külmaks,
katab Mustjõge jää,
Panen suusad jalga ja liuglen alla mäest.
Kõõmsaks teeb külm mu meele,
Päästab lahti laulukeele.*

*Autor: Berly Meriloo,
Pühajärve Põhikool.*

Mustjõgi

*Harglas, Valgemäe all Mustjõgi,
Ja ei määri nagu nõgi.
Jõgi aegamööda rahulikult voolab,
Jõe ääres hommikuti jahedust hoovab.*

*Kallastel on ilus loodus,
Puhkamiseks hea moodus.
Seal saab teha kanuusõitu –
Hiljem Kõrgepervel tähistada võitu.*

*Autor: Piia Ruotsi,
Hargla Kool, 4. kl.*

Pedeli jõgi.

Koiva jõgi.

Väike-Emajõgi. Autor Kärt Karu, Tõrva Gümnaasium, 4. kl.

Pedeli jõgi. Autor Viktor Tsõss, Valga Vene Gümnaasium, 6. kl.

KARULA RAHVUSPARK

RABA –
soo, mille vesi
 pärineb
 sademetest

SOO –
vesine maa-ala,
mis on aasta ringi
 liigniiske ning
 kus kasvab turvas

MANDRIJÄÄ –
suuri
 maismaapiirkondi
 kattev
 väheliikuv
 jääkate

KIRJUTA SEDA
TÄHTE NII

EESTIS ON 5 RAHVUSPARKI. K-TÄHEGA ALGAB KARULA RAHVUSPARK, MIS ON EESTI KÕIGE VÄIKSEM RAHVUSPARK. KARULA RAHVUSPARK ASUB KAHE MAAKONNA PIIRIL: OSA ON VÕRU MAAKONNAS, OSA VALGA MAAKONNAS KARULA VALLAS. KARULA RAHVUSPARK OLI LOODUD SELLEKS, ET SÄILITADA LÕUNA-EESTILE ISELOOMULIKKE KUPPELMAASTIKKE JA LOODUST. ON LOODUD ISEGI ERALDI SEADUSED, MIS ÜTLEVAD, MIDA SAAB RAHVUSPARGIS TEHA JA MIDA MITTE. AGA KUIDAS KUPPELMAASTIK VÄLJA NÄEB? METSADE, PÕLDUDE JA HEINAMAAGA KAETUD KÜNGASTE VAHELE JÄÄVAD **RABAD**, **SOOD**, JÄRVED JA OJAD. SELLINE OMAPÄRANE KUPPELMAASTIK ON TEKKINUD PÄRAST **MANDRIJÄÄ** EBAÜHTLAST SULAMIST. JUST SELLINE KARULA RAHVUSPARK ONGI.

RAHVUSPARGIS ASUB KARULA KÕRGUSTIKU KÕRGEIM KOHT – TORNIMÄGI. MÄE KÕRGUS ON 137 MEETRIT NING MÄEL ASUB 30 MEETRI KÕRGUNE VAATETORN. MÕNE KILOMEETRI KAUGUSEL PAIKNEB VÄGA HUVITAVA NIMEGA ÜKS TEINE MÄGI – ARARATI MÄGI. TÜRGIS ASUVAD SAMANIMELISED MÄED JA NEED ON MAAILMAS VÄGA TUNTUD.

Karula rahvuspargi kuppelmaastik. Autor Anita Akimova, Valga Vene Gümnaasium, 3. kl.

NEED ON VÄGA KÕRGED MÄED: SUUR-ARARAT ON 5137 MEETRIT KÕRGE, VÄIKE-ARARAT – 3896 MEETRIT. VÄGA UHKE, ET MEIL VALGAMAAL ON OMA ARARATI MÄGI! MEIE MÄE KÕRGUS ON KÜLL VÄIKSEM – AINULT 103 MEETRIT.

KARULA RAHVUSPARGIS PAIKNEB 40 JÄRVE. SUURIM JA ÜKS MAALILISEMAID JÄRVI ON ÄHIJÄRV. SOOD ON VÄIKESED JA METS KATAB SUUREMAT OSA TERRITOORIUMIST. RAHVUSPARGI ALALT SAAVAD ALGUSE ARUJÕGI, MUSTJÕGI, HARGLA OJA, JUNDI OJA, SILLA OJA, VERIOJA. SIIN VOOLAVAD VEEL AHELO JÕGI, LAANEMETSA OJA JA TEISED OJAD. KARULA RAHVUSPARGIS ON ERILINE EHITUSSTIIL – PIKA AJALOO VÄLTEL KUJUNENUD TALUD. KOHALIKEL ELANIKEL ON SÄILINUD VÄGA TUGEV SIDE MAA JA LOODUSEGA.

Ararati mägi.

Ähijärv.

Tornimägi.

Karula rahvusparki kuppelmaastik.

KOIVA-MUSTJÕE MAASTIKUKAITSEALA

KOIVA-MUSTJÕE MAASTIKUKAITSEALA ASUB SAMUTI KAHES MAAKONNAS – VALGA MAAKONNAS TAHEVA VALLAS NING VÕRU MAAKONNAS MÕNISTE VALLAS. NAGU NIMETUSEST JUBA NÄHA VÕIB, OLI KAITSEALA LOODUD SELLEKS, ET KAITSTA KOIVA JÕE JA MUSTJÕE ÜMBRUST. KOIVA JÕGI ON EESTI-LÄTI PIIRIJÕGI NING MUSTJÕGI ON KOIVA JÕE SUURIM LISAJÕGI EESTIS.

*PUISNIIT –
puude ja
põõsastega
heinamaa*

KOIVA JÕE ÄÄRES ASUB KAITSEALUNE KOIVA **PUISNIIT**. SEE ON VÄGA KAUNIS KOHT. PUISNIITU ILMESTAB VANADE PUUDE ROHKUS. KÕIGE ROHKEM ON SIIN TAMMESID, PÄRNASID JA HAABASID. KOIVA PUISNIITU ISELOOMUSTAB TEMA VÄGA OMAPÄRANE JA MITMEKESINE ELUSTIK. JUST NIMELT SIIT VÕIB LEIDA PALJUSID HARULDASI LINNU-, LOOMA- JA SEENELIIKE.

Koiva puisniit.

HUVITAVAMATEST MARDIKALISTEST ON KOIVA KALLASTEL LEVINUD KARUSLÜHITIIB, SARVIKSITIKAS, SUUR-NUKITSSITIKAS, EREMIITPÕRNIKAS, KIRI AARDLANE JA TEISED. VEEL PAARKÜMMEND AASTAT TAGASI OLID ÜMBRUSKONNAS TAVALISTEKS LINDUDEKS SINIRAAG JA MUST-HARKSABA, KES TÄNAPÄEVAKS ON TÕENÄOLISELT KADUNUD. SIIANI VÕIB KOHATA AGA SELLISEID LINDE, NAGU PEOLEO, VALGESELG-KIRJURÄHN, MUST-TOONEKURG.

KOIVA PUISNIITUDEL LEITUD HUVITAVAMAD SEENED ON JÄRGMISED: KASTANPÄKK, TUVIHEINIK, VALGE LIMALLOORIK, PAPAGOI-LIMAVESINUTT JA TEISED. AINSANA EESTIS VÕIB SIIT LEIDA KA LOODUSLIKULT KASVAVAT HARILIKKU KIKKAPUUD.

KOIVA JÖEST 300 MEETRIT KAUGEMAL PAREMAL KALDAL ASUB LOODUSKAITSE ALL OLEV KOIVA TAMM. SEE ON VÄGA VÕIMAS TAMM, MIS JÄÄB VALGA MAAKONNAS ÜBERMÕÕDULT ALLA VAID PÜHAJÄRVE SÕJATAMMELE. PÕLISTAMM ON JÄÄNUK KOIVA-ÄÄRSEST HIIE-TAMMIKUST NING MISKI POLE SUUTNUD TAMME VASTUPANU MURDA.

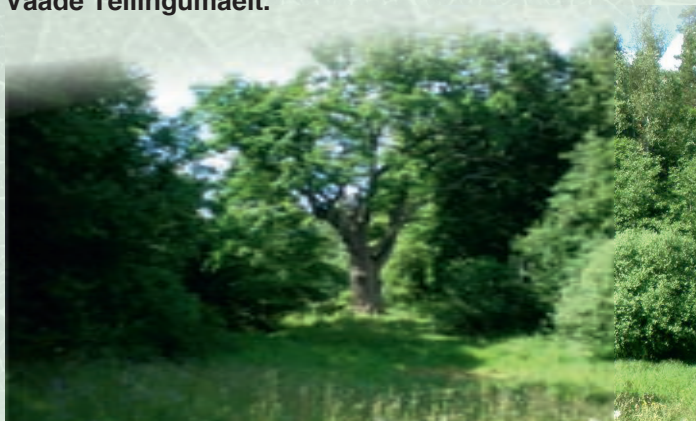
KOIVA-MUSTJÖE MAASTIKUKAITSEALAL PAIKNEB TELLINGUMÄGI. TELLINGUMÄELE ON RAJATUD 24 MEETRI KÕRGUNE VAATETORN, TELKIMISALA JA LÖKKEKOHAD. TELLINGUMÄE JALAMIL PAIKNEVA LÖKKEKOHA JUUREST SAAVAD ALGUSE PIIRKONNA 6 RATTARADA, MIS ON VARUSTATUD SUUNAVIITADE JA INFOTAHVLITEGA. RADADE ÄÄRDE JÄÄVAD TELKIMIS- JA LÖKKEKOHAD.

Koiva tamm. Autor Amir Akajev, 6 a.

Vaade Tellingumäelt.

Koiva tamm.

LEEBIKU MÕISAPARK

PÕDRALA VALLAS ÕHNE JÕE ÄÄRES ON LEEBIKU KÜLA. LEEBIKUS ASUB LEEBIKU MÕIS. LEEBIKU MÕISAT ON ESIMEST KORDA MAINITUD JUBA 1531. AASTAL. VANASTI OLI SELLEL MÕISAL TEINE NIMI – HAAVAKATKU. NÜÜDSE NIME ON MÕIS SAANUD KLEBECKI MÕISNIKUSUGUVÕSA JÄRGI.

1896. AASTAL OSTIS LEEBIKU MÕISA EESTLANE JAAN HENDRIKSON, KES PIDAS MÕISAT KOOS POEGADE WILHELMI JA HERBERTI GA. PÄRAST **MÕISATE VÕÕRANDAMIST** JÄETI ÜHENA VÄHESTEST EESTIS MÕISASÜDA PEREKOND HENDRIKSONIDELE ALLES.

PIKI ÕHNE JÕE JÄRSKU KALLAST KULGEB LEEBIKU PARK. PARGIS KASVAB 26 ERINEVAT PUULIIKI. HARULDASEMAD ON SIBERI JA PALSAMINULG, VALGE MÄND, HÕBEPAPPEL, EUROOPA LEHIS. AINULAADNE ON SAMBAKUJULISTE ELUPUUDE ALLEE. TÄHELEPANUVÄÄRNE ON PÕLINE TAMM, MILLE ÜMBERMÕÖT RINNA KÕRGUSELT ON 485 SENTIMEETRIT.

*MÕISATE
VÕÕRANDAMINE –
mõisate riigi
omandusse
tagasi võtmine*

KIRJUTA SEDA
TÄHTE NII

Leebiku mõisapark.
Autor Kärt Karu, Tõrva Gümnaasium, 4. kl.

LÕVE MÕISAPARK

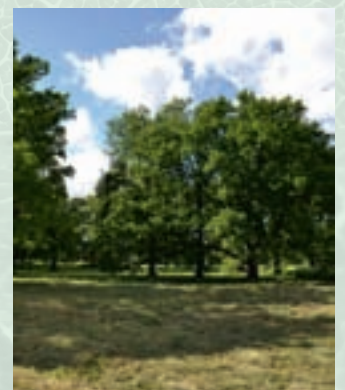
LÕVE MÕIS ASUB PÕDRALA VALLAS LÕVE KÜLAS. VAREM KUULUS LÕVE MÕIS HELME MÕISA JUURDE, AGA SAI ISESEISVAKS MÕISAKS HELME MÕISA OMANIKU PÄRANDUSE JAGAMISEL. MÕIS KOOSNES PEAHOONEST, MILLELE LISANDUS HULK KÕRVALHOONEID SELLE ÜMBRUSES. MÕISA VÕIMSAM EHITIS ON HÄRRASTEMAJA, MIS OLI EHITATUD HILJEM. HÄRRASTEMAJA JUURDE KUULUS ALGSELT REGULAARSETE ALLEEDEGA PIIRATUD ILUAED, MILLE JUURDE RAJATI KA VABAKUJULINE PARK. KAHJUKS SAI HÄRRASTEMAJA SÕJA AJAL KANNATADA, HILJEM SEE LAMMUTATI NING MÜÜDI EHITUSMATERJALIKS. PEAHOONE ON KA HÄVINUD, SELLEST ON SÄILINUD ÜKS NES MADALAD VAREMED. SÄILINUD ON KA MITMED KÕRVALHOONED.

PARGI SUURUS ON 56 000 RUUTMEETRIT. PARGI RELJEEF ON PÕHJAOSAS TASANE. PARK ASUB VÄIKESEL PLATOOL, MIS ON ÜMBRITSEVAST MAASTIKUST VEIDI KÕRGEMAL. PARGIST KIRDESSE JÄÄV PARKMETS ON PARGIST VEIDI MADALAMAL. PARGI PÕHIOSAST LÄÄNDE ON JÄRSK LANGUS, LOODEOSAS ASETSEV TIIK ASUB ORU PÕHJAS.

PARGIALAL ON ILUAIAS SÄILINUD ÜKSIKUD ALLEEDE **FRAGMENTID**. TAGAVÄLJAKU KESKEL ON KAKS HALLI PÄHKLIPUUD. PARGI PÕHIOSA KOOSNEB PUUDERIDADEGA PIIRATUD SUURTEST PARGIAASADEST. ORUS ASUB HOBUSERAUAKUJULINE TIIK, MILLE KESKEL ON SAAR KOOS PÕLISTAMMEGA. TIIGI VASTAS ASUB ORU NÕLVAL LEHISESALU. PARGI JUURDE KUULUB PARKMETS, MIS ON TAMMEPUISTU ÜKSIKUTE EBATSUUGADE, KUUSKEDE JA KASKEDEGA. PARKMETS SA SEOB PARGI PÕHIOSAGA SUUR PARGIAAS, MILLEL PAIKNEVAD VABALT PÕLISTAMME GRUPID JA ÜKSIKPUUD.

*FRAGMENT -
säilinud,
olemasolev osa*

Lõve mõisapark.

Autor Karolina Abram, Valga Põhikool, 5. kl.

MÄED VALGAMAAL

KIRJUTA SEDA
TÄHTE NII

KÕRGEIM OSA MAAKONNAST ON OTEPÄÄ ÜMBRUSES – OTEPÄÄ KÕRGUSTIK. OTEPÄÄ KÕRGUSTIKU KÕRGEIMAD TIPUD ON KUUTSEMÄGI, KÕRGEMÄGI, MEEGASTE MÄGI, TSIATRAHVIMÄGI, TÕIKAMÄGI, LAANEMÄGI, HARIMÄGI, VÄIKE MUNAMÄGI. MÕNEST NEIST RÄÄGIME NÜÜD PÕHJALIKUMALT.

KUUTSEMÄGI ON VALGAMAA KÕRGEIM MÄGI, MIS ASUB OTEPÄÄ VALLAS ARULA KÜLAS. KÕRGEIM TIPP ASUB 217 MEETRI KÕRGUSEL ÜLE MEREPIINNA (MÕNINGATEL ANDMETEL ISEGI 218 MEETRIT). NII SUVEL KUI KA TALVEL ON MÄEL VÕIMALIK TEGELEDA MITMETE VABAAJATEGEVUSTEGA. KUUTSEMÄGI ON LEMMIKKOHAKS ERITI MÄESUUSA- JA LUMELAUAHUVILISTELE. SAMUTI ON MÄEJALAMIL MAJUTUS.

Kuutsemägi.

MEEGASTE MÄGI ON OTEPÄÄ LOODUSPARGI TERRITOORIUMIL ASUV MÄGI. MÄE KÕRGUS ON 207 MEETRIT (MÕNINGATEL ANDMETEL ISEGI 214 MEETRIT). MÄE PIKKUS ON UMBES 1 JA LAIUS 0,5 KILOMEETRIT. MÄGE KASUTATAKSE SAMUTI MÄESUUSATAMISEKS. MÄE TIPUS ON MEEGASTE TURISMITALU JA ÜMBER MÄE LOOKLEB TARTU MARATONI SUUSARADA.

HARIMÄE KÕRGUS ON 211 MEETRIT. HARIMÄE LÄÄNEPOOLSET OSA NIMETATAKSE KANEPIMÄEKS, LÕUNAOSA PEDAJAMÄEKS. 2003. AASTAL AVATI 28 MEETRI KÕRGUNE PUIDUST HARIMÄE VAATETORN, MILLE KÕRGEIM VAATEPLATVORM ON 24 MEETRI KÕRGUSEL. TORNIST AVANEVAD KAUGVAATED OTEPÄÄ MÄGEDENI JA ÜLE VÄIKESE EMAJÕE ORU KARULA KÕRGUSTIKULE. MÄGE ON KUTSUTUD KA LEENARDI NING LEONHARDI MÄEKS.

VÄIKE MUNAMÄGI (NIMETATAKSE KA OTEPÄÄ MUNAMÄEKS) ASUB OTEPÄÄ KÕRGUSTIKU KESKOSAS, NÜPLI KÜLA PIRES. MÄGI KUULUB OTEPÄÄ LOODUSPARKI. VÄIKESE MUNAMÄE KÕRGUS ON 207 MEETRIT. MÄE KÜLJEL ON ALLIKAS, MIDA AMMUSTEST AEGADEST PEETAKSE VÄIKESE EMAJÕE ALGUSEKS, TEGELIKULT ALGAB SELLEST ÜKS PÜHAJÄRVE SUUBUVA SULAOJA LISAOJASID. SIIN ASUB KA ÜMBRUSKONNA SUURIMAID RÄNDRAHNE: MUNAMÄE KIVI (KA KALEVIPOJA KIVI, VÄIKESE MUNAMÄE KIVI), MILLE KÕRGUS ON 2 MEETRIT JA KAAL 25 000 KILOGRAMMI. KIVI ON LOODUSKAITSE ALL. TALVEL ON MÄEL AVATUD MÄESUUSA- JA LUMELAUAKESKUS.

Meegaste mägi.

Vooremägi. Autor Ellen Haljasmets, Aakre Lasteaed-Algkool, 1. kl.

Väike-Munamägi. Autor Gabriel Õun, Pühajärve Põhikool, 7. kl.

VALGAMAAL ON VÄGA TUNTUD VEEL JÄRGMISED MÄED: PUKA VALLAS VOOREMÄE PUHKEALAL ASUB METSAGA KAETUD MUISTNE LINNUSEMÄGI VOOREMÄGI. VÕIMSAD KAITSEEHITISED – LINNUSED – EHITATI TAVALISELT JUST MÄGEDELE. VOOREMÄGI ON OMAETTE SEISEV MÄEKÜNGAS, MIS ON KAETUD MÄNNI-PUISTUGA, MILLE VAHEL KASVAVAD ÜKSIKUD KASED. MÄGI ON 49 MEETRI KÕRGUNE. VOOREMÄE PUHKEALA ON VÄGA RAHULIK PAIK, MIDA KÄIAKSE NAUTIMAS JUST KOHA LOODUSKAUNIDUSE NING HEA VAATE TÕTTU MÄE TIPUST. VOOREMÄE KANDIS KASVAVAD VALGAMAA VANIMAD METSAD. SAMUTI ON KOHT TUNTUD RIKKALIKU LINNUVAATLUSPAIGANA.

TÕRVA LINNAMÄGI ON SAMUTI LINNUSEPAIK, MIS ASUB TÕRVA LINNA LÕUNASERVAS. LINNAMÄGE KOOS LÄHEMA ÜMBRUSEGA NIMETATAKSE KA TANTSUMÄEKS. EESTI LINNUSTE HULGAS PAISTAB TÕRVA LINNAMÄGI SILMA NII SUURUSE KUI KA EHITUSE KEERUKUSEGA. NÜÜDSEKS ON LINNAMÄGI ENAMJAOLT KAETUD METSAGA NING TIHEDALT PAIKNEVATE JALGRADADEGA.

Vooremägi.

Tõrva linnamägi ehk Tantsumägi.

Otepää linnamägi. Autor Sofia Nämi, Pühajärve Põhikool, 5. kl.

ÜKS TUGEVAMAID LINNUSEID ASUS KA OTEPÄÄ LINNAMÄEL, KUST ON LEITUD TEADAOLEVALT MAAILMA VANIM TULIRELV. OTEPÄÄ LINNAMÄGI ON MÄGI OTEPÄÄ KÕRGUSTIKUL, MIDA POOLELDI KATAB METS. MÄE KÕRGUS ON 165,6 MEETRIT. SIIN SAAB NÄHA MITTE AINULT VAREMEID KIVILINNUSEST, VAID KA HEITA PILK OTEPÄÄ LINNALE JA SEDA ÜMBRITSEVALE LOODUSELE. LINNAMÄGI ON ANDNUD OTEPÄÄLE NIME, SEST MÄGI MEENUTANUD KÜLJE PEALT VAADATES KARU EHK OTI PEAD ('PÄÄ' = PEA). LEGEND RÄÄGIB, ET SÕJA AJAL, KUI LINNAMÄE KELDRID SISSE VARISENUD, JÄÄNUD SIIA ÜKS NÕID, KES VEEL PRAEGUGI ELAVAT. VANARAHVAS RÄÄGIB, ET KUI MÕNEL TUULEVAIKSEL ÕHTUL MÄE JALAMILE MINNA, VÕIB KUULDA, KUIDAS NÕID SIIDLÕNGA KETRAB, KUIDAS TEMA MUST KASS NURRU LÖÖB NING KELL VAIKSELT TIKSUB.

Otepää linnamägi.

NUUDALÄTE OHVRIALLIKAS

OHVRIALLIKAS on allikas, millele omistatakse tervendavat mõju ning kuhu on ohverdatud raha, hõbedat, ehteid või muud taolist

OHVRIALLIKAS NUUDALÄTE ASUB PUKA VALLAS KOLLI KÜLAS. ALLIKA NIMI ON ILMSELT TEKkinud TALUKOHA NIME JÄRGI, MIDA VARASEMATES KIRIKUKIRJADES ON MÄRGITUD NUUDA TALUNA. VÕI ON SEE HOOPIS VASTUPIDI, ET TALU NIMETATI ALLIKA JÄRGI, KES SEDA TEAB.

NUUDALÄTE OHVRIALLIKA VESI OLI KUULUS JUBA AMMUSEST AJAST KUI TERVENDAV VAHEND, MILLEGA SILMI LOPUTADA. ALLIKASSE OHVERDATI HÕBEEHETELT VÕI -MÜNTIDELT KRAABITUD HÕBEDAT, AGA KA RAHA JA HELMEID.

ALLIKA VESI ON VÄGA KUULUS KA TÄNAPÄEVAL. ON INIMESI PEALINNAST, KES KÜLASTADES NUUDALÄTET, VÕTAVAD KAASA SEALT VÄHEMALT KAHENÄDALASE JOOGIVEE VARU, MIS SELLE AJA PEALE VEEL KUNAGI RIKNENUD POLE. LÄHIKONNAS ON INIMESI, KES OMA TOIDUVEE TÄIELIKULT SELLEST ALLIKAST KOJU VEAVALD.

KIRJUTA SEDA TÄHTE NII

KRUUSAKAEVANDAMISE TULEMUSENA TEKKIS ALLIKA VAHETUSSE LÄHEDUSSE KARJÄÄR. ON ÜLDSE IME, ET VAATAMATA SELLELE ON ALLIKAS VEEL SÄILINUD JA SELLES VETT IKKA JÄTKUB. KUIGI KAHEL PIKEMAL PÕUA-PERIOODIL ON ALLIKAS KA KUIVAKS JÄÄNUD, MIDA VARASEMATEST AEGADEST KEEGI MEENUTADA POLE SUUTNUD.

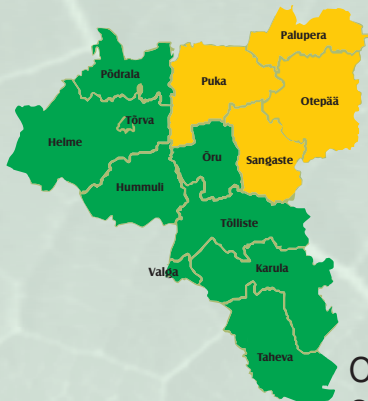

Nuudaläte ohvriallikas. Autor Janet Lilleallik, Aakre Lasteaed-Algkool, 1. kl.

Nuudaläte ohvriallikas. Autor Triinu Kull, Aakre Lasteaed-Algkool, 3. kl.

OTEPÄÄ LOODUSPARK

OTEPÄÄ KÕRGUSTIKUL ASUB EESTI KÕIGE SUUREM MAASTIKUKAITSEALA – OTEPÄÄ LOODUSPARK. KAITSEALA JÄÄB OTEPÄÄ, SANGASTE, PALUPERA JA PUKA VALDA. OTEPÄÄ LOODUSPARK ON LOODUD, ET HOIDA OTEPÄÄ KÕRGUSTIKU KÜNKLIKKE MAASTIKKE. SEE ON KAMÕNUS PUHKEALA.

OTEPÄÄ KÕRGUSTIK ON TUNTUD VAHELDUVATE MAASTIKE POOLEST. KÕRGUSTIKU KÕIGE KÕRDEM KÜNGAS ON KUUTSEMÄGI. KÜNGASTE VAHEL LOHKUDES VÕIB SAGELI NÄHA JÄRVI JA JÄRVEKESI. KÕIGE SUUREM JA TUNTUM JÄRVEDEST ON PÜHAJÄRV. JUBA MUISTSETEST AEGADEST PEETAKSE SEDA JÄRVE PÜHAKS. KÄÄNULINE KALDAJON, JÄRVES ASUVAD METSASED SAARED JA KÕRGED KALDAD ANNAVAD JÄRVELE ERILISE ILME. MÜSTILISUST LISAVAD ARVUKAD ALLIKAD, MILLE TÕTTU TUNDUB JÄRVEVESI SUVEL KOHATI JAHE. ALLIKATEST TUNTUIM ON ARMUALLIKAS. RAHVA USKUMUSE JÄRGI PIDAVAT ARMUALLIKA VESI JAANIÖÖL HÕBEPEEKRIST JOODUNA LOOMA SUURE JA PÜSIVA ARMASTUSE. PÜHAJÄRVE LÕUNAOTSAST SAAB ALGUSE VÄIKE EMAJÕGI. PÜHAJÄRVES ON VÄGA PALJU ERINEVAID KALU, PEAMISED ON LATIKAS, SÄRG, AHVEN, HAUG, KOHA.

PÜHAJÄRVE TEKKE KOHTA ON MITMEID LEGENDE. KAHE LEGENDI JÄRGI TEKINUD JÄRV SUURTE ÄIKESEVIHMAD TAGAJÄRJEL. ESIMESEL JUHUL PALUSID INIMESED TAEVAISALT VETT JA SEE AVANUDKI TAEVALUUGID. TEISEL JUHUL OLLA PRAEGUSEL JÄRVE ASUKOHAL ELANUD VÄGA ÕELAD INIMESED, KES PIDEVALT RIIDLESID JA TÛLITSESID. TAEVAISA OLNUD NENDE PEALE PAHANE JA LASKNUD KÕUEPILVE NENDE PEALE VAJUDA. KOLMANDA LEGENDI JÄRGI TEKINUD JÄRV TUNTUD KANGELASE KALEVIPOJA EMA (LINDA) SILMAVEEST, KUI TA OMA LAHINGUS SURMA SAANUD POEGI LEINAS.

KIRJUTA SEDA
TÄHTE NII

Pühajärv.

Pühajärve sõjatamm. Autor Janno Matto, Hargla Kool, 3. kl.

Pühajärv.

JÄRVEL ON SUVITUSRAND RANNAHOONE, PALLIPLATSIDE, PUHKEKOH-
TADE, KOHVIKUTE JA PAADISADAMAGA. ÜMBER JÄRVE KULGEVAD JALG-
RATTA- JA MATKARAJAD, LOODUSE ÖPPERAJAD JA SUUSARAJAD.

PÜHAJÄRVE KALDAL PAIKNEB PÜHAJÄRVE MÕIS. PEAHOONE OLI KIVIST
ÜHEKORRUSELINE HOONE, TEINE KORRUS OLI ENAMJAOLT KATUSE-
KORRUS. VASAKPOOLSES OTSAS PAIKNES NELJAKORRUSELINE TORN.
LISAKS PEAHOONELE OLI MÕISAS SUUR PARK JA PALJU KÕRVALHOO-
NEID. TEISES MAAILMASÕJAS PEAHOONE HÄVIS, TEMAST JÄID ALLES
VAID MÜÜRID. HOONE TAASTATI VANADE MÜÜRIDE PÕHJAL. TAASTATUD
HOONE ON TÄIES MAHUS KAHEKORRUSELINE, HOONE PAREMPOOL-
SESSE OTSA TEHTI MAHUKAID JUURDEEHITUSI. TÄNAPÄEVAL TEGUT-
SEVAD MÕISAS JA SELLE KÕRVALE LOODUD HOONES HOTELL JA SPAA.
PÜHAJÄRVE ÄÄRES ASUB PÜHAJÄRVE SÕJATAMMIK – SEE ON SALU
SAJAKONNA AASTA VANUSTE TAMMEDEGA, MIS ON LOODUSKAITSE ALL.
KÕIGE TUNTUM PUU ON AGA PÜHAJÄRVE SÕJATAMM. NIME ON SAANUD
PUU AJALOOLISTE SÜNDMUSTE JÄRGI, MIS TOIMUSID SEALKANDIS
ROHKEM KUI 150 AASTAT TAGASI. ÜHEL SÜGISESEL ÕHTUL KEELDUSID
PÜHAJÄRVE MÕISA TALUPOJAD TÖÖULESANNETE TÄITMISEST. VASTU-
HAKKAJAJAID KARISTATI JUST SÕJATAMME NAABRUSES. TAMME ÜMBER-
MÕÖT ON 698 SENTIMEETRIT JA KÕRGUS 22 MEETRIT. TEMA VANUS
ARVATAKSE OLEVAT 400 AASTAT.

EESTI KÕIGE JÄMEDAM KUUSK ASUB SAMUTI OTEPÄÄ LOODUSPAR-
GIS. KUUSE NIMI ON TSUURA KUUSK. PUU ON KAHEHARULINE, TÜVE
ÜBERMÕÖT ON MÖNEDE ANDMETE JÄRGI 453 SENTIMEETRIT NING
PUU KÕRGUS 33 MEETRIT. TALU PERENAINE RÄÄGIB, ET SELLE PUU ON
ISTUTANUD KEEGI TÄHTIS MEES MINGI SÕJA AJAL. KES JA MILLAL, EI
TEA. ARVATAKSE, ET PUU ON 300-AASTANE.

OTEPÄÄ MAASTIKUD ON KODUKS MITMETELE HARULDASTE-
LE LOOMADELE. OTEPÄÄ LOODUSPARGI **SÜMBOLIKS** ON VÄIKE-
KONNAKOTKAS. SEE HARULDANE KOTKAS TUNNEB END OTE-
PÄÄ VAHELDUVATEL MAASTIKEL VÄGA HÄSTI. METS ANNAB TALLE
VARJU. SINNA TEEB TA KA OMA PESA. PÕLDUDEL JA NIITUDEL KÄIB LIND
AGA SAAGIJAHIL. VAID OTEPÄÄ LINNAST JA SELLE ÜMBRUSEST, KUS
INIMESED ELAVAD TIHEDALT KOOS, HOIAB KONNAKOTKAS EEMALE.

OTEPÄÄ ON VÄGA VANA ASUSTUSALA. SIINSEID MAASTIKKE ON
INIMESED PIKKA AEGA KUJUNDANUD. SELLEST ANNAVAD AIMU
MITMED MÄRGID: VANAD KOHANIMED, LINNAMÄED, SÄILINUD
MÕISAHOONED, TALUMAJAD. MILLISED ON OTEPÄÄ MAASTIKUD
SADADE AASTATE PÄRAST? KA SEE SÕLTUB JUST MEIST, INIMESTEST.

Pühajärve sõjatamm.

PALUPERA MÕISAPARK

NÜÜD RÄÄGIME P-TÄHEST! PALUPERA VALLAS PALUPERA KÜLAS ASUB PALUPERA MÕIS. MÕISA PEAHOONE ON ÜHEKORRUSELINE PUITEHITIS, MILLE KÜLGEDEL PAIKNEVAD KAHEKORRUSELISED TIIBHOONED. HOONE KESKPAIGAS ASUS VAREM NELJAKORRUSELINE TORN. HOONE ON SÄILINUD SUURES OSAS ALGKUJUL, KUID KESKEL ASUNUD TORN ON LAMMUTATUD.

PEAHOONE LÄHIMAS ÜMBRUSES OLII ALGSELT ILUAED, MIS HILJEM TEHTI ÜMBER MÕISAPARGIKS. PARGI JUURDE KUULUSID KA TIIGID (3 SUUREMAT JA ÜKS VÄIKSEM), MIS TÄNASEKS ON OMA FUNKTSIOONI KAOTANUD.

PARK ON VÄIKESE PINDALAGA (33 000 RUUTMEETRIT) NING KESKISE LIIGIRIKKUSEGA. PÕHILISED PUULIIGID ON HARILIK PÄRN, VAHER, SAAR JA TAMM. PARGIS KASVAB KA 5 IGIVANA ELUPUUD. PÄRNAALLEED JAOTAVAD ALA AVATUD VÄLJAKUTEKS. PARGIALA PIIRATI 2004. AASTAL OSALISELT HEKIGA, MIS JÄLJENDAB AJALOOLISTES PARKIDES KASUTATUD PÕHIMÕTET PIIRATA PARGIOSA MÜÜRI VÕI HEKIGA. VIIMASTE AASTATE JOOKSUL ON PALUPERA PÕHIKOOI, MIS ASUB MÕISAHOONES, PARKI UUTE ISTUTUSTEGA PIDEVALT TÄIENDANUD.

Palupera mõisapargi pärna-allee.

Autor Hendrik Uemaa,
Palupera Põhikool, 3. kl.

PAJU MÕISAPARK

PAJU MÕIS ASUB TÕLLISTE VALLAS PAJU KÜLAS. PAJU MÕIS OLI 1748. AASTAL ERALDATUD LUKE MÕISAST, MIS TÄNAPÄEVAL ASUB LÄTI ALAL. PAJU MÕISA ALL PEETI 30. JAANUARIL 1919. AASTAL MAHA EESTI VABADUSSÕJA ÜKS ÄGEDAMAID LAHINGUID. LAHINGUT TÄHISTAB MÄLESTUSMÄRK. NII SELLEST KUI KA PAJU MÕISAST ON SAANUD ÜKS EESTI RAHVUSLIKKE SÜMBOLEID. KAASAJAL PAIKNEB HOONES HOOLDEKODU, KÕRVALHOONEID EI OLE PRAKTILISELT SÄILINUD.

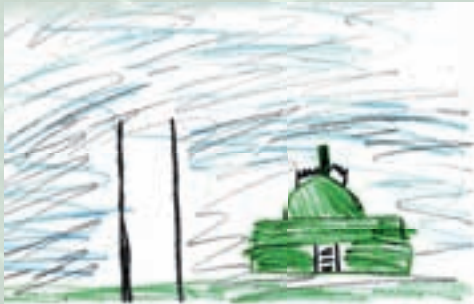
MÕISAPARK ON VÄIKE (35 000 RUUTMEETRIT) NING ENAMUSES VABAKUJULINE JA TASANE. ESIVÄLJAK ON PIKLIK, TEEGA PIIRATUD POOLKAAR NING ON ÄÄRISTATUD PUUDEGRUPPIDEGA. ESIVÄLJAKULE SUUBUB SUURELT MAANTEELT KAKS SISSESÕIDUTEED TAMMEALLEEDEGA. TAGAVÄLJAK ON OLNUD PIKK JA KITSAS. VÄLJAK ON HILJEM VILJAPUID TÄIS ISTUTATUD, ÄÄRISTATUD KUU-SEHEKIGA. TAGAVÄLJAKU KÜLJELT SUUNDUB JÕE SUUNAS VANA PÄRNAALLEE, MIS LÕPEB VÄIKESE ÜMARA **PLATVORMIGA**.

Mälestusmärk.

*PLATVORM -
ümbrusest
kõrgem
tasandiline
konstruktsioon*

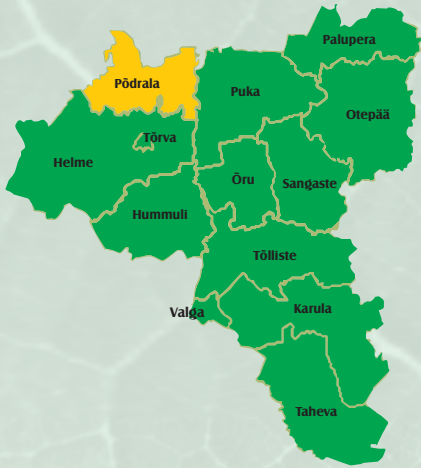
Paju mälestusmärk.

Autor Kermo Kull, Valga Jaanikese Kool, 3. kl.

KIRJUTA SEDA TÄHTE NII

RIIDAJA MÕISAPARK

KIRJUTA SEDA
TÄHTE NII

PÕDRALA VALLAS RIIDAJA KÜLAS ASUB RIIDAJA MÕIS, MIS ON RIIDAJA KÜLA SÜDA. MÕISA PEAHOONE ON PIKK LIHTNE PUIDUST HOONE. EHITISE TEEB ERILISEKS JUST TEMA PIKKUS. SIIANI ON SÄILINUD NII PEAHOONE KUI KA MITMED KÕRVALHOONED.

RIIDAJA MÕISAPARK ON VALGA MAAKONNA ILUSAMAID JA LIIGIROHKEMAID. PARGI ESIVÄLJAK ON SUUR, PIKLIK JA EBA-SÜMMEETRILINE MURUPLATS, MIS ON ÜMBRITSETUD SISSESÕIDUTEEGA. SÄILINUD ON MÕNED VÄLJAKUT ÜMBRITSENUD KIVIPOSTID. PEAHOONE JUURES ON SUUR HOBUSERAUAKUJULINE TIIK. TAGAVÄLJAK, ENDINE ILUAED, ON PIIRATUD KIVIMÜÜRIGA. SÄILINUD ON SELLEST AJAST VANAD ELUPUUD, MILLE ALL SAMMULDUNUD VESKIKIVID. RIIDAJA PÕHIKOOLI POOLT ON SINNA ISTUTATUD PALJU ERINEVAID ILUPOID JA -PÕÕSAID. KIVIAIA SISSE JÄÄB ENDINE PUUVILJA- JA MARJAAED. PARGI KAUGEM OSA ON TIHEDAM JA METSAILMELISEM.

PARGIS LEIDUB MITMEID HUVITAVAD PUULIIDE, NAGU LÄIKLEHINE PÄRN JA HARULDASELT SUURED TOOMPIHLAKAD. ROHKESTI ON SIBERI PALSAMINULGE NING ALPI SEEDERMÄNDI.

Riidaja mõisapark. Autor Kristjan Karjus, 6 a.

RUBINA LOODUS- KAITSEALA

RUBINA LOODUSKAITSEALA ASUB VALGAMAAL (PÕDRALA JA HELME VALDADES) JA VILJANDIMAAL. KAITSEALAMOODUSTATI 2005. AASTAL, ET KAITSTA HARULDASTE LINDUDE, LOOMADE JA TAIMEDE ELUPAIKASID, RÄNDLINDUDE PEATUSPAIKU, OMAPÄRASEID RABA- JA METSAMAASTIKKE NING VEISJÄRVE. PEAMISE OSA KAITSEALAST VÕTAVAD ENDA ALLA VALGAMAALE JÄÄV RUBINA SOO JA VILJANDIMAAL ASUV VEISJÄRV.

RUBINA SOO TEKKIS JÄRVEDE SOOSTUMISEL PÄRAST MANDRIJÄÄ TAANDUMIST. RUBINA SOO ON SUURE KOGUSE SOOVEEKOGUDEGA – JÄRVEKESTEGA, NEID ON ÜLE 400. ESINEB KA SUUREMAID JÄRVI, MILLE PIKKUS ON KUNI 200 MEETRIT. RUBINA SOO ON SELLE PIIRKONNA ÜKS SUUREM, VÄÄRTUSLIKUM NING PAREMINI SÄILINUD RABA. SEE KOHT ON HÄSTI TEADA MARJULISTELE, SEST SIIN KASVAB RIKKALIKULT JÕHVIKAID.

VEISJÄRV ON VÕRDLEMISI SUUR JÄRV. JÄRVE ÜMBRUS ON LAIALDASELT SOOSTUNUD, MISTÕTTU JÄRVELE HÄSTI LIGI EI PÄÄSE. USKUMUSE JÄRGI ON VEISJÄRV TULNUD OMA PRAEGUSELE KOHALE MUSTA PILVENA JA UPUTAS HEINANIITJA, KES NÜÜD IGAL AASTAL OHVREID NÕUAB. SINNA OLI UPPUNUD KA PALJU VEISEID, SELLEST TULIGI SIIS VEEKOGU NIMI. VANARAHVA JUTU JÄRGI MAKSAB VEISJÄRV VÕRTSJÄRVELE VÕLGA. TA PEAB IGAL AASTAL SAATMA SUURE KOGUSE OMA KALASAAGIST VÕRTSJÄRVE, SEST VAREM EI OLNUD VEISJÄRVEL ENDAL KALU OLNUD NING TA LAENAS NEID NAABRUSES OLEVALT JÄRVELT. ARVATA VÕIB, ET KALAVAHETUS KÄIB ÕHNE JÕE KAUDU, MIS NEID KAHT JÄRVE ÜHENDAB. KAITSEALAL ON PESITSEMAS LEITUD 80 LIIKE LINDE. PALJUD LINNUD PESITSEVAD JUST RUBINA SOOL, AGA VEISJÄRVEL JA SELLE ÜMBRUSES NAD PEAMISELT TOITUVAD.

LOOMADEST LIIGUVAD KAITSEALAL KARUD, PÕDRAD, HUNDID, ILVESED NING SEAL LÄHEDUSES ELAVAD HIRVED.

Rubina soo.

Rubina soo.

Rubina soo.

Autor Elyzabeth Püsijainen,
Valga Põhikool, 6. kl.

SANGASTE MÕISAPARK

SANGASTE MÕIS ASUB SANGASTE VALLAS LOSSIKÜLAS. MÕISA PEAHOONET NIMETATAKSE SANGASTE LOSSIKS. SANGASTE LOSS ON PROJEKTEERITUD INGLISMAAL ASUVA WINDSORI LOSSI NÄITEL. HOONET KAUNISTAVAD ERIKUJULISED TORNID. EHTUSEKS KASUTATUD TELLISED PÕLETATI MÕISA LÄHEDAL, ALUSMÜÜRI GRANIIT TOODI AGA SOOMEST. LOSSI EHTATI 99 RUUMI, SEST VAID TSAARI MAJAS TOHTIS NEID OLLA 100. SANGASTE MÕISAS OLEVAT OLNUD EESTI ESIMENE AUTO JA VILJAPEKSUMASIN NING SEAL LEIUTATI KARTULIKOMBAIN.

SANGASTE MÕISAPARK ÜMBRITSEB SANGASTE LOSSI. PARK ON LOODUSKAITSE ALL NING ON EESTI KÕIGE LIIGIRIKKAM METSAPARK, PINDALAGA 540 000 RUUTMEETRIT. SIIN KASVAB ÜLE 150 LIIGI PUID JA PÕÕSAID. SANGASTE MÕISAPARK KOOSNEB KAHEST OSAST: LOSSI- JA METSAPARGIST.

PEAHOONE EES ON OVAALNE RINGTEE NING AVAR MURUVÄLJAK. MÕISA LÄHEDUSES PAIKNEB KAHE MEETRI KÕRGUSE TELLISMÜÜRIGA PIIRATUD ENDINE PUUVILJA- JA ROHTAED. PEAHOONE TAGA KASVAB PEETRI TAMM, MILLE OLEVAT ISTUTANUD PEETER I. HIIGELTAMME ÜMBERMÕÖT ON 606 SENTIMEETRIT. SEAL ASUVAD KA TIIGID, NENDE TAGA PAIKNEB METSAPARK.

Sangaste loss.

Autor Arina Japrintseva,
Valga Vene Gümnaasium, 7. kl.

KIRJUTA SEDA TÄHTE NII

VIIMANE MÕISAOMANIK FRIEDRICH VON BERG OLII PÖLLUMAJANDUSTEADLANE. TEMA OLIGI METSAPARGI KUJUNDAJA. FRIEDRICH VON BERG TÕI ERINEVATEST KOHTADEST HUVITAVAD TAIMI NING PROOVIS NEID EESTI ILMASTIKUS JA OLUDES ÜLES KASVATADA. NII ONGI METSAPARK JAGATUD KUUDE OSSA PUUDE PÄRITOLU ALUSEL: EESTI, EUROOPA, LÕUNA- EUROOPA, SIBERI, AASIA JA PÕHJA-AMEERIKA OSAKONNAD. SIIN KASVAVAD KA EESTI KÕRGEIMAD PUUD: VALGEPÖÖK, HARILIK EBATSUUGA, SAAR JA HAAB. METSAPARGIS ASUB KOERTE KALMISTU NIMELISTE HAUAPLAATIDEGA. PARKI ON RAJATUD ÖPPERADA JA MATKARADA VARJUALUSE JA LÕKKEPLATSIGA.

FRIEDRICH VON BERG ON TUNTUD KA KUI MAAILMA ÜHE VANEMA **RUKKISORDI** ARETAJA. RUKIS OLII EESTIS TOLLAL TÄHTIS KULTUUR, KUID KASVATATAV KOHALIK RUKIS OLII PEAMISELT PEENE TERA JA VÄIKESE SAAGIKUSEGA. BERG SEADIS ENDALE ÜLESANDEKS LUUA UUS RUKKISORT, MIS OLEKS PIKA JA RASKE TERAGA, HEA TALVEJA SEISUKINDLUSEGA NING ANNAKS RIKKALIKULT SAAKI. SELLEST SAI TEMA ELUTÖÖ, MIS KESTIS 60 AASTAT. SAADUD SAAGIROHKE JA TALVEKINDEL RUKKISORT SAI NIMETUSEKS „SANGASTE“. BERGI HAUAL KASVAB PEOTÄIS SANGASTE RUKIST.

*RUKIS –
kultuurtaim,
mille teradest
tehakse
peamiselt
leivajahu*

Sangaste mõisapark.
Autor Darja Raud, Valga
Vene Gümnaasium, 2. kl.

SARU-HARGLA RISTIMETS

SARU-HARGLA RISTIMETS ASUB VALGAMAA JA VÖRUMAA PIIRIL. VALGAMAAL ASUVASSE TAHEVA VALDA JÄÄB SELLEST VÄIKSEM OSA. METSAL ON OLEMAS KA TEISED NIMETUSED: SARU RISTI-METS, HARGLA RISTIMETS JA HARGLA RISTIPALU.

MATUSTEL OLI VANASTI KOMBES KALMISTUTEELE JÄÄVAS PÜHAMETSAS LÕIGATA PUUTÜVELE LAHKUNU MÄLESTUSEKS RISTIMÄRK. RIST LÕIGATI SELLEKS, ET SURNU HING LEIAKS RAHU EGATULEKS KOJU TAGASI KUMMITAMA. USKUMUSE KOHA SELT ELASID LAHKUNUTE HINGED PÜHAPUODES EDASI. RISTIPUUD SÜMBO-LISEERIVAD HINGEDE IGAVEST SEOTUST LOODUSE JA PUUDEGA. RISTILÕIKAMISE TRADITSIOON MATUSEKOMBESTIKU OSANA ON TÄNASEKS SÄILINUD VAID KAGU-EESTIS. VANA TAVA KOHA SELT PEATUVAD KA TÄNAPÄEVAL MATUSERONGID SARU-HARGLA RISTIMETSAS JA LAHKUNU MÄLESTUSEKS LÕIGATAKSE TEEÄÄR-SELE PUULE RIST. VANADE RISTIDE KÕRVAL ON NÄHA KA PÄRIS VÄRSKEID LÕIKEID – VANADE TAVADE JÄRGIMINE ON SIIN VEEL AU SEES. RISTIPUUDE TÄHTSUS INIMESTE TEADVUSES ON VIIMA-SEL AJAL KASVANUD NING LOODETAVASTI JÄÄB RISTIPUUDE LÄBI-MÖTLEMATU RAIUMINE HARVEMAKS.

Saru-Hargla ristimets.
Autor Lizetta Šemeljova, 7 a.

Ristimets.
Autor Dan Šemeljov, Valga Põhikool, 4. kl.

TAAGEPERA JA TAHEVA MÕISAPARGID

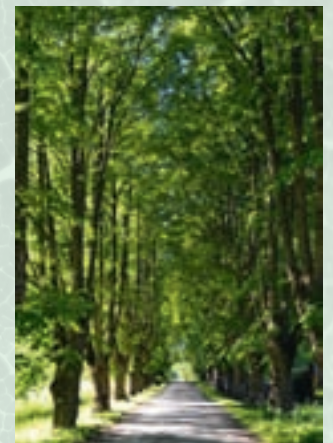
TAAGEPERA MÕIS ASUB HELME VALLAS TAAGEPERA KÜLAS. MÕISA PEAHOONET NIMETATAKSE TAAGEPERA LOSSIKS. HOONE ON VÄGA HUUVITAVA KUJUGA NING 40 MEETRI KÕRGUSE ÜMARTORNIGA. SEE, ET LOSS ASUB KÕRGE KÜNKA TIPUS, TEEB HOONE VEELGI VÕIMSAMAKS.

TAAGEPERA MÕISAPARK ON ÜKS SUUREMAID JA LIIGIRIKKAMAID LÕUNA-EESTIS. PARGI ESIVÄLJAKUL ON AVAR MURUVÄLJAK NING VÄIKE ILUAED. ILUAIA KESKEL ON PURSKKAEVU-GA TIIK. PARGI PÕHIOSAS KASVAVAD ÜKSIKUD JA VÄIKESTES GRUPPIDES HARULDASEMAD ILUPUUD. PARGI JUURDE KUULUB KA TEISEL POOL MAANTEED ASUV HARILIKEST MÄNDIDEST KOOSNEV PARKMETS NING TAMMEALLEE.

UUDNE RAJATIS ON KIRSIAED, MIS ON ERITI ILUS EELKÕIGE VARAKEVADEL, KUI PUUD ÕITSEVAD, NING SÜGISSEL, KUI PUUDELE TULEVAD KÜLGE KA VILJAD.

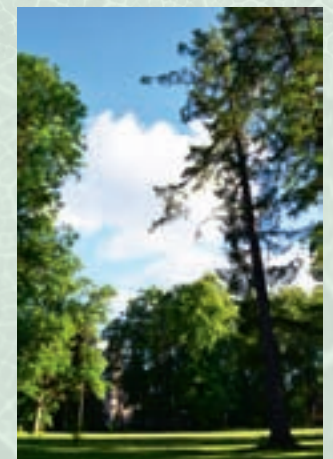
KIRJUTA SEDA
TÄHTE NII

Taagepera mõisapark.

Taagepera mõisapark. Autor Sandra Tiirmaa, Valga Põhikool, 5. kl.

Taagepera mõisapark.

TAHEVA MÕIS ASUB TAHEVA VALLAS TSIRGUMÄE KÜLAS. MÕISA PEAHOONE OLI KAHEKORRUSELINE, KATUSE KESKOSAS PAIKNES TORN. HOONE HÄVIS TEISES MAAILMASÕJAS, KAASAJAL ON SELLEST SÄILINUD OSA MÜÜRE JA FRAGMENTID VERANDAST. SÄILINUD ON KA MITMED KÕRVALHOONED.

MÕISAT PIIRAVAD OSALISELT SÄILINUD VANAD ALLEED. MÕISAPARK ON KESKMISE SUURUSEGA. PARGI PÕHIOSA ON VABAKUJULINE JA SINNA ON ISTUTATUD PALJU ILUPÕÕSAID. PARGI KÕRVAL ON MÜÜRIGA PIIRATUD VANA ÕUNAAED KOOS TIIGIGA. AIA SERVAS ON PARGI VANIMAD PUUD – TAMMED. PARKI ON RAJATUD KA LASTE MÄNGUVÄLJAKUD.

Taheva mõisapark.

Taheva mõisapark.

TAMMIK SOORU PARGIS

TÕLLISTE VALLAS ON KÜLA NIMEGA SOORU. SOORU PIIRKOND ON TÕLLISTE VALLA JA VALGA LINNA INIMESTE SEAS TUNTUD PUHKEKOHT. SOORUS ASUB JÄRV JA KÜLA LÄBIB VÄIKE EMAJÕGI. JÄRVE ÄÄRES ON ILUS PUHKEALA, SEAL ASUVAD LAULULAVA, PINGID, VÕRKPALLIPLATS, KIIK JA TURNIMISPUU. JÄRVE KALDAL ASUS KUNAGI VESIVESKI VILJA JAHVATAMISEKS. VESKI SISUSTUS ON HÄVINUD, SÄILINUD ON VESKISILD KOOS TAMMIGA.

SOORUS ON OLNUD SOORU MÕIS, MIS OLI ÜKS VANIMAID EESTIS. MÕISAPARGIS KASVAB ROHKESTI SAARVAHTRAID, 5,5 MEETRI KÕRGUNE LIGUSTRIPOÕSAS, ILUSAID HÕBEPAJUSID, HALL PÄHKLIPUU, MITMEID VENE LEHISEID, VALGE MÄND JA TEISED PUUD. KOKKU ON 38 ERINEVAT PUULIIKI. PARGIST VÄLJUB PÄRNAALLEE. OJA ÄÄRES ON SUUREM PARGIAAS, MIS LÕPEB ENNE VALGA MAANTEED SUURE TAMMIKUGA. SEE ON SELLINE PARGI OSA, KUS ENAMUSES KASVAVAD JUST TAMMED. TAMMED ON ISTUTATUD RIDADES NING SEE MOODUSTAB PARGI TEISE OSA. TAMMIK ON KAITSE ALL, ILUSASTI HOOLDATUD NING KAUNISTAB SISSESÕITU SOORU KÜLLA.

Sooru tammik.

Tammik Sooru pargis. Autor Kermo Kull, Valga Jaanikese Kool, 3. kl.

Sooru puhkeala.

UNIKÜLA MÕISAPARK

ÕRU VALLAS UNIKÜLAS ASUB VALGAMAA KESKPUNKT. UNIKÜLAST VOOLAB LÄBI VÄIKE EMAJÕGI. NÄHTAVAL ON KAKS PUNAST **LIIVAKIVIPALJANDIT**. ÜHEL PALJANDIL ON KOOBAS NIMEGA KINGU PÕRGU, MILLE INIMESED ON OMAL AJAL PELGUPAIGAKS KOHANDANUD. RAHVASUU RÄÄGIB, ET PÕHJASÕJA AJAL VIIBIS KOOPAS PEIDUS KA ROOTSI KUNINGAS KARL XII.

KUNAGI ASUS UNIKÜLAS RÜÜTLIMÕIS, MILLE PEAHOONES TEGUTSES HILJEM KÜLA KOOL. PRAEGUSEKS ON MÕISAST ALLES AINULT AIT JA HÄRRASTEMAJAESINE PARK. KOOLIMAJA ASUKOHTA MEENUTAB KIVI. PARK ON VÄIKE. PUUD ON ISTUTATUD ÜHELIIGILISTE GRUPPIDENA. NII KASVAVAD SIIN TAMMERÜHMAD, KUUSED, PÄRNAD. TÄNAPÄEVAL KASUTATAKSE PARKI KÜLAPÄEVADE TOIMUMISKOHANA.

PALJAND on ilma taimestikuta ala, kus on nähtaval maakoore kihid

LIIVAKIVIPALJANDIS on nähtaval liivast koosnevad kihid

Uniküla mõisapark.

Autor Kärt Karu, Tõrva Gümnaasium, 4. kl.

UDSU JÄRV

UDSU JÄRV ASUB HUMMULI VALLAS JETI KÜLAS. JÄRV ASUB KOORKÜLA LOODUSKAITSEALAL JA KUULUB KOORKÜLA **JÄRVESTIKKU**. UDSU JÄRV ON EESTI JÄRVEDEST SÜGAVUSE POOLEST KOLMANDAL KOHAL NING VALGAMAAL ON SEE KÕIGE SÜGAVAM JÄRV. JÄRVE PINDALA ON 62 000 RUUTMEETRIT JA SÜGAVUS 30,25 MEETRIT. JÄRVE KALDAD ON VÄGA JÄRSUD, VESI ON LÄBIPAISTEV. SIIN KASVAB HARULDASTEST TAIME-
LIIKIDEST PUNANE PENIKEEL. KALADEST ELAB SIIN KÕIGE ENAM AHVENAID JA SÄRGESID, VEIDI VÄHEM LEIDUB LATIKAT, HAUGI, KOKRE JA LINASKIT.

KALDAVEES ON LINALEOKIVID, MIS TÄHENDAB, ET KUNAGI ON SIIN LINU LEOTATUD. LINADE LEOTAMINE – VANASTI LEOTATI LINATAIMI, ET TAIME SEEST KÄTTE SAADA KIUD, MILLEST HILJEM KOOTI LINANE KANGAS. LINALEOKIVID PANDI LINAVARTE PEALE, ET NEED PINNALE EITÕUSEKS. MUISTENDI JÄRGI OLEVAT KUNAGI JÄRVE ASEMELE OLNUD KIRIK, MIS VAJUNUD JÄRVE PÕHJA.

KIRJUTA SEDA TÄHTE NII

Udsu järv. Autor Sandra Tiirmaa, Valga Põhikool, 5. kl.

VALGA LINNA PARGID

VALGA LINNAPARK ON ÜLE SAJA AASTA VANA. SEDA HAKATI RAJAMA 1902. AASTAL NING AVATI 1913. AASTAL. PARGI LOOJAKS OLI KAUPMEES KARL TAKLAJA, KES OLI SAKSAMAAL KUNSTAEDNIKUKS ÕPPINUD. TEMA PLAANI JÄRGI TELLITI NING ISTUTATI PUUD. KUI VABADUSE TÄNAVAT LAIENDATI, TOODI KA SEALT VÕETUD PUUD UUDE PARKI. LÄBI PARGI VOOLAVALE PIPRAOJALE RAJATI HOBUSERAUAKUJULISED TIIGID. NENDEL KÄIS PIDULIKULT RIIETATUD LINNARAHVAS PAADIGA SÕUDES AEGA VEETMAS. VANASTI OLI PARGIL ÜMBER AED, MILLE VÄRAVAD PANDI ÖÖSEKS LUKKU. PRAEGU ASUB PARGIS VALGA SPORDIHALL. VALGA LINNAPARK JA PUIESTEED ON LOODUSKAITSE ALL.

KIRJUTA SEDA
TÄHTE NII

Valga linnapark.

KASE TÄNAVA TAMM ON 500 AASTAT VANA. ÜBERMÕÖT ON 4,93 MEETRIT JA KÕRGUS 24,5 MEETRIT. ASUB PIKA JA KASE TÄNAVATE NURGAL ASUVAL KRUNDIL. TAMM ON LOODUSKAITSE ALL.

SÄDE PARK. PARK ON NIME SAANUD „SÄDE“ SELTSILT NING TEKKIS SELTSIMAJAGA SAMAL AJAL (ÜLE SAJA AASTA TAGASI). ENNE PARKI ASUS SIIN KAAGJÄRVE MÕISAVALITSEJA ZENCKERI VILLA JUURDE KUULUV AED. KUNAGI KUTSUTI KA PARKI HOOPIS „SÄDE“ AIAKS. AIAS OLI KÕLAKODA, KUS KORRALDATI VÄIKSEMAID KONTSERTE. SUVISEL AJAL OLI „SÄDE“ AED ETENDUSTE VAHEAJAL JALUTUSKOHAKS. AIA TIIGIL ASUS LUIGEMAJA JA UJUSID LUIGED.

PRAEGU ASUB ENDISES ZENCKERI VILLAS VALGA RAAMATUKOGU. PARKI ON KIRJANIK AUGUST GAILITI MÄLESTUSEKS PÜSTITATUD JAAK SOANSI SKULPTUUR NIPERNAADI. RAAMATUKANGELANE NIPERNAADI OLII MURETU JA RÕÕMUS RÄNDAJA, KES OSKAS NII HÄSTI UNISTADA, ET KA TEISED TA LUISKAMIST USKUMA JÄID. NIPERNAADI KUJU JUURES KÄIVAD RÄNUMEHED ENDALE REISIÕNNE SOOVIMAS. PUUDEST KASVAVAD PARGIS PÕHILISELT SAARED, PÄRNAD, VAHTRAD JA SAARVAHTRAD. PARK ON LOODUSKAITSE ALL.

Säde park.

Kase tänava tamm.

Valga linnapark. Autor Allar Keiba, Valga Jaanikese Kool, 7. kl.

SUUR OSA VALGA LINNAST ASUB ENDISES TAMBRE METSAS. OTSUS METSAST OSALISELT PARKMETS LUUA VÕETI VASTU UMBES 50 AASTAT TAGASI, 1962. AASTAL. TAMBRE PARKMETS ON MAASTIKUKAITSEALA NING LINNA ROHELISED „KOPSUD“.

PEEBU PARK ASUB LINNA KAGUOSAS VÕRU TÄNAVA LÄHEDES. PEEBU MÄNNIK OLI VANAL AJAL LINNA VAESEMA RAHVA KOKKUTULEKUPAIK. SIIN ASUS KIIGEPLATS JA TEHTI JAANITULD. PRAEGUGI KASVAVAD PARGIS PÕHILISELT MÄNNIPUUD. SIIN ON KA MITMEID PUID, MILLEL ON VANUST ROHKEM KUI 200 AASTAT.

RÄNI PARK ASUB KANEPI, KUUSE JA SIGURI TÄNAVATE VAHELISEL ALAL. PARGIL ON OLEMAS KA TEINE NIMETUS – VETRAVILA PARK. PARK ON ENDISE RÄNI KARJAMÕISA PARK. LÄÄNEPOOLNE PARGIALA OLI KUNAGI MÕISA VILJAPUUAED. PARGI IDAOSAS ASUVAD TIIGID. PARK ON LOODUSKAITSE ALL.

TURU PARK ASUB KESKLINNAS VALGA, TURU, JAAMA PST, E. ENNO JA PARGI TÄNAVATE VAHELISEL ALAL. PRAEGUSEL PARGIALAL ASUS LINNA VANIM KALMISTU. HILJEM KALMISTU KAOTATI, OSA HAUDU MAETI ÜMBER. PARGI KESKOSAS KASVAVAD VÕIMSAD TAMMED, LÄÄNEOSAS SUURED VAHTRAD JA SAARED. ENDIST KALMISTUT MEENUTAVAD ARVUKAD ELUPUUD.

Valga linna pargid

PARGI NIMETUS	PARGI SUURUS RUUTMEETRITES
TAMBRE PARKMETS	80 000
VALGA LINNAPARK	69 000
NIMEPUUDE PARK	42 600
PEEBU PARK	31 000
RÄNI PARK	31 000
SÄDE PARK	11 000
REBASE PARK	9 000
TURU PARK	7 400

Tambre parkmets.
Autor Ilja Saveljev,
Valga Vene Gümnaasium, 8. kl.

Rāni park.

NIMEPUUDE PARK ASUB PETSERI JA KUPERJANOVI TÄNAVATE RISTUMISKOHAS. SEDA PARKI HAKATI RAJAMA 1973. AASTAL METSAMEESTE AUKS. IGA VALGAMAA METSAMAJANDIS VÄHEMALT 25 AASTAT TÖÖTANUD INIMENE SAI ÕIGUSE ISTUTADA TAMMEPUU. TAMM VALITI SEETÕTTU, ET SEE ON VÄÄRIKUSE SÜMBOL JA KESTAB SADU AASTAID.

IGA ISTUTAJA TÕI OMA KODUMETSAST KÕIGE KAUNIMA TAMME. ISTUTUSKOHAD OLID TÄHISTATUD JA NEED LOOSITI VÄLJA. ESIMESED PUUD PANDI KASVAMA OTSE PRAEGUSE KUPERJANOVI TÄNAVA ÄÄRDE, METSA VEERDE. NÜÜD ON NEED SIRGUNUD JUBA PÄRIS SUURTEKS PUUDEKS. 16 AASTAGA PANDI KASVAMA KOKKU 105 NIMEPUUD. ISTUTATUD PUUDE VAHELE OLID HAKANUD SIRGUMA KA LOODUSLIKKE TAMMESID JA VAHTRAID. ISTUTAMISEKS POLNUD ROHKEM RUUMI JA UUS KOHT VALITI VÄLJASTPOOLT LINNA. KÕIK NEED TAMMED ON KANTUD NUMMERDATUNA KAARDILE JA IGA ISTUTAJA KOHTA ON KOOSTATUD LÜHIKE ELU-LOOKIRJELDUS.

REBASE PARK ASUB TARTU JA PIKA TÄNAVA NURGAL PEDELI LUHA PUHKEALAÄÄRES. PARK ON NOOR, SEE RAJATI 20–25 AASTAT TAGASI. PARK ON LIIGIVAENE, PÕHILISED PUUD ON VAHTRAD JA SAARED.

Rebase park.

Valga linnapark.

Autor Anita Akimova, Valga Vene Gümnaasium, 3. kl.

Nimepuude park

ÕRU HOIUALA

ÕRUSTE ON ÕRU VALLAS ASUV VÄIKE KÜLA. SEE ASUB VALGAST 16–20 KM KAUGUSEL. ÕRUSTE KÜLA MAADEL ASUB ÕRU HOIUALA. HOIUALA ON LOOMADE ELUPAIKADE JA TAIMED NING SEENTE KASVUKOHTADE KAITSEKS MÄÄRATUD TERRITOOORIUM. HOIUALAL ON KEELATUD NENDE ELUPAIKADE JA KASVUKOHTADE HÄVITAMINE JA KAHJUSTAMINE, MILLE KAITSEKS HOIUALA MOODUSTATI. ÕRU HOIUALA PINDALA ON 121 000 RUUTMEETRIT. HOIUALA ASUTATI 2005. AASTAL JA SIIN KAITSTAKSE SOID JA ALLIKAID. SOO ON VESINE MAA-ALA, MIS ON AASTARINGSELT LIIGNISKE NING KUS KASVAB TURVAS. TURVAS KOOSNEB SURNUD TAIMEOSAKESTEST, MIS TÄIELIKULT EI LAGUNE. SOOD VÕIVAD TEKKIDA JÄRVEDE KINNIKASVAMISEL VÕI MADALATESSE KOHTADESSE, KUST VESI ÄRA EI VOOLA. ALLIKAS ON KOHT, KUS VESI VOOLAB MAA SEEST MAA-PINNALE.

Õru hoiuala. Autor Marina Selesnjova, Valga Jaanikese Kool, 2. kl.

ÕRU RAHN

ÕRU RAHN ASUB SAMUTI ÕRU VALLAS ÕRUSTE KÜLAS VALGATARTU MAANTEE ÄÄRES. RAHNUDEKS NIMETATAKSE VÄGA SUURI KIVISID. ÕRU RAHN ON VÄGA OMAPÄRASE KUJUGA NING ÜBERMÕÖDUKS ON 13,5 MEETRIT.

ÕRU RAHNU NIMETATAKSE KA HERBERT VIIDINGU VIIMASEKS KIVIKS. HERBERT VIIDING OLİ VALGAMAAL SÜNDINUD RAHNUDE UURIJA, **GEOLOOG** JA LOODUSKAITSJA. KAKS NÄDALAT ENNE OMA SURMA KÜLASTAS TA ÕRU RAHNU JA REGISTREERIS SELLE. SEE JÄI VIIMASEKS KIVIKS, MIDA TA UURIS.

*GEOLOOG -
teadlane, kes
uurib
planeet Maa
koostist ja
ehitust*

KIRJUTA SEDA TÄHTE NII

Õru rahn. Autor Kerstin Käro, Valga Põhikool, 5. kl.

ÄHIJÄRV JA TEISED JÄRVED VALGAMAAL

ÄHIJÄRV PAIKNEB KORRAGA KAHES MAAKONNAS – VÄIKE OSA VALGAMAAL KARULA VALLAS JA SUUREM OSA VÕRUMAAL ANTSULA VALLAS. ÄHIJÄRV ON KARULA RAHVUSPARGI SUURIM JA ÜKS MAALILISIMAID JÄRVI. JÄRVE PINDALA ON 1 814 000 RUUTMEETRI. ÄHIJÄRV ON HEA KALAJÄRV – PEAMISED KALAD ON LATIKAS, KOHA, AHVEN JA HAUG. JÄRVEL ON SALAPÄRANE KESKJOON – PÄIKESETÕUSUL ON NÄHA VEEVIRVENDUSES ÜLE JÄRVE ULATUV TASANE VIIRG. PÄRIMUSE JÄRGI SÕITNUD MUISTE SEDA MÖÖDA ÜKS KARULA PÄRISHÄRRA OMA SÜSIMUSTADE HOBUSTEGA ÜLE VEE. SELLEST SIIS TÄNAPÄEVANI VEEL TUME JOON PIKI JÄRVE NÄHA. KUNA SUUREM OSA JÄRVEST KUULUB VÕRUMAALE, SIIS LOETAKSE SEDA PIGEM VÕRUMAA JÄRVEKS. KOKKU ON VALGAMAAL 210 LOODUSLIKKU JÄRVE, NEIST 121 ON AVALIKULT KASUTATAVAD. SUURIMAD JÄRVESTIKUD ASUVAD OTEPÄÄ, PÄIDLA JA KOORKÜLA ÜMBRUSES. KÕIGE SUUREMAD JÄRVED ON PÜHAJÄRV, AHERU, NÕUNI JA TÜNDRE. TEISTE JÄRVEDE PINDALA JÄÄB ALLA 500 000 RUUTMEETRI. VALGAMAA JÄRVED ON ÜLDISELT VÄIKESED.

KIRJUTA SEDA
TÄHTE NII

Ähijärv.

PÜHAJÄRV ON VALGAMAA SUURIM JÄRV. ÜHTLASI ON TEGEMIST EESTI ÜHE KAUNEIMA VEEKOGUGA. PÜHAJÄRVEST OLII AABITSAS JUBA ENNE JUTTU, SEEGA RÄÄGIME PAREM TEISTEST JÄRVEDEST. AHERU JÄRV ASUB TAHEVA VALLAS. JÄRV PAIKNEB METSASTE KÜNGASTE VAHEL JA ON EESTI PARIMAD KALAJÄRVI. PEAMISED KALAD ON SÄRG, LATIKAS, NURG, KIISK, HAUG JA KOHA, VÄHEM ON AHVENAT. NÕUNI JÄRV ASUB PALUPERA VALLAS OTEPÄÄ LOODUSPARGIS. NÕUNI JÄRV ON KA VÄGA KALARIKAS. PEAMISED KALAD ON LATIKAS, SÄRG, AHVEN, KIISK, HAUG, ROOSÄRG JA KOHA. TÜNDRE JÄRV ASUB HELME VALLAS NING KUULUB TÜNDRE LOODUSKAITSEALASSE. JÄRVEL ON ENAMASTI LAUGED JA LIIVASED KALDAD. PÕHILISED KALAD ON LATIKAS, SÄRG, AHVEN, KIISK JA HAUG. VALGAMAAL PAIKNEB OSALISELT KA VÕRTSJÄRV. VÕRTSJÄRV ON SUURIM TERVIKUNA EESTI TERRITOORIUMIL OLEV JÄRV. JÄRV PAIKNEB KA VILJANDIMAAL JA TARTUMAAL.

Tüandre järv.

Järve nimetus	Järve suurus ruutmeetrites
Pühajärv	2 859 000
Aheru järv	2 340 000
Ähijärv	1 814 000
Nõuni	788 000
Tüandre	729 000
Koorküla Valgjärv	441 000
Vanamõisa järv	20 000

Turb

*Turb ise on paks,
aga nina lame
nagu põrsal.*

*Elab kiirevoolulises jões,
kus forell endal pesa teeb.
Ta ajab forelli minema.*

*Forell vannub kurja: „On nüüd
tulnud turb põhjamaadest
süüa ülbitsema, vallutab varsti
kõik jõed siin Eestimaal!”*

*Turb palju kahju toob
ja kätte teda kavalat ei saa.*

*Turb elab ka Vanamõisa järves,
tema kaaslaseks on särg.
Seal sinkjasrohelises vees
ujuvad ka ahven ja haug.*

*Turb vaikselt ujub kaldavees
ja putukaid ta jahib,
kuid varsti tuleb kalamees,
kes ta kinni nabib.*

*Autor: Madis Sillaots,
Ala Põhikool, 6. kl.*

VALGAMAA KÕIGE SÜGAVAM JÄRV ON UDSU JÄRV. JÄRV ASUB HUMMULI VALLAS JETI KÜLAS. JÄRVE SÜGAVUS ON 30,25 MEETRIT. UDSU JÄRVEST OLI PÕHJALIKUMALT KIRJUTATUD U-TÄHE ALL.

HUMMULI VALLAS ASUB KA SELLINE JÄRV NAGU KOORKÜLA VALGJÄRV. SEE ON VALGAMAA SÜGAVUSELT TEINE JÄRV - 26,8 MEETRIT. SÜGAVU-SE POOLEST ON TA EESTI JÄRVEDEST SEITSMENDAL KOHAL. JÄRVEL ON ILUSAD LIIVASED KALDAD. VESI ON PUHAS JA SELGE, ILMSELT SELLE JÄRGI ON SEE SAANUD KA OMA NIME. VALGJÄRV ON HEA SUPLEMIS- JA KALASTAMISKOHT. SIIN LEIDUB KA JÕEVÄHKI NING KASVAB MITMEID HARULDASI TAIMELIIKE.

KOORKÜLA VALGJÄRVE PÕHJAS ON MUISTSE ASULA (LINNUSE) JÄÄNU-SED, MIS ON VÕETUD KAITSE ALLA. SEOSSES ASULA JÄÄNUSTEGA ON LEVINUD MITMEID MUISTENDEID. TUNTUIM NEIST RÄÄGIB VENNA JA ÕE

Koorküla Valgjärv. Autor Arina Japrintseva, Valga Vene Gümnaasium, 7. kl.

Koorküla Valgjärv.

Nõuni järv. Autor Viktoria Smirnova, Valga Vene Gümnaasium, 8. kl.

PULMA AJAL VEE ALLA VAJUNUD MÕISAST. RAHVAJUTU JÄRGI ELAVAD VALGJÄRVES KA VEE-ELANIKUD. KAGUOSAS, OTSE JÄRVE KÜLJE ALL, ASUB SILMAALLIKAS, MILLE VEEGA RAVITI SILMI.

TEINE VÄGA HUUVITAVA LOOGA JÄRV ASUB TÕRVA LINNA PIIRIL. JÄRVE NIMI ON VANAMÕISA JÄRV. TÄNAPÄEVAL ON JÄRVE VESI KOLLAKAS-ROHELINE VÕI HELEROHELINE. RAHVASUU RÄÄGIB, ET VANAL AJAL ASUS JÄRV TEISEL POOL PRAEGUST TARTU MAANTEED KESET VILJARIKKAID PÕLDE. JÄRV OLII SELGE VEE JA KÕRGETE KALLASTEGA. RAHVAS PIDAS JÄRVE PÜHAKS JA HOIDIS SELLE PUHTANA. SIIS AGA TULID UUED ELANIKUD, KES EI HOOLINUD JÄRVE ILUST. NAD VISKASID PRAHTI VETTE JA PAHANDASID SELLEGA VETEVAIMI. ÜHEL ÖHTUL TÕUSIS JÄRVEST SUUR MUST HÄRG JA SAMMUS LÄÄNE POOLE. VESI VOOLAS PAHINAL JÄRELE. KUI HÄRG OLII JÄRVE PRAEGUSESSIE ASUKOHTA JÕUDNUD, VAJUS TA SOOSSE. TEMA KOHALE JÄI LAINETAMA JÄRV – HÄGUNE, SÜNGE JA INIMESTELE KARDETAV. SEE ON MEILE KÕIGILE VÄGA HEA MEELDETULETUS, ET LOODUST TULEB KAITSTA, HOIDA PUHTANA JA ILUSANA NING MITTE LOOPIDA PRAHTI.

SELLISEID ILUSAID JA HUUVITAVAID JÄRVI ON VALGAMAAL VEEL PALJU, AGA SIIA AABITSASSE KÕIK LIHTSALT EI MAHU. SELLEST TULEB KUNAGI KIRJUTADA ERALDI RAAMAT.

Vanamõisa järv.

Vanamõisa järv. Autor Timofej Raud, 6 a.

Vanamõisa järv.

ÕMEL JÕGI

ÕMEL JÕEL ON OLEMAS KA TEINE NIMI, MIS ON PALJU TUNTUM INIMESTE SEAS – ÕHNE JÕGI. ÕHNE JÕGI ON OMA NIME SAANUD SÕNAST AHNE, KUNA TA NÕUDNUD VANASTI SAGELI OHVREID. ÕHNE JÕGI SAAB ALGUSE VEISJÄRVEST, LÄBIB TÕRVA LINNA 3,5 KILOMEETRI ULATUSES, SUUBUB VÕRTSJÄRVE LÕUNAOSSA JA ON JÄRVE SUUBUVATEST JÕGEDEST PIKIM. JÕE PIKKUS ON 94 KILOMEETRIT. JÕGI ON LOOKLEV NING TEMA KALDAD JA ORG MAALILISED JA MEELEOLUKAD.

ÕHNE VASAKPOOLNE LISAJÕGI ON HELME JÕGI JA PAREMPOOLNE LISAJÕGI ON JÕKU JÕGI. ÕHNE JÕES ESINEB UMBES 30 KALALIIKI, NÄITEKS JÕEFORELL, HARJUS, LEPAMAIM, LATIKAS, VIIDIKAS, LUTS, KIISK, SÄRG, ROOSÄRG JA HAUG.

KIRJUTA SEDA
TÄHTE NII

Õhne jõgi. Autor Lizetta Šemeljova, 7 a.

ÜRGORG

NII ME JÕUDSIMEGI EESTI TÄHESTIKU VIIMASE TÄHENI. SELLEKS ON Ü-TÄHT. Ü-TÄHEGA ALGAB VÄGA HUVITAV SÕNA – ÜRGORG. MIS SEE ON? KUI VÄGA TÄHELEPANELIKULT VAADATA, SIIS VÕIB MÄRGATA, ET SÕNA KOOSNEB KAHEST OSAST: „ÜRG“ JA „ORG“. TIHTI VOOLAB LÄBI ORU JÕGI. ÜRGORG ON VÄGA AMMU (VEEL JÄAAJAL MANDRIJÄÄ SULAMISEL) TEKINUD LAI JA SÜGAV ORG.

ÜKS KAUNIMAIÐ ÜRGORGUSID VALGAMAAL ON TIKSTE ÜRGORG, MIS ON TUNTUD KA POKARDI ORU NIME ALL JA ALGAB HELME KIRIKU VAREMETE JUUREST. ORGU LÄBIB LOOKLEV METSAOJAKE, MILLE SELGES JA JAHEDAS VEES ELAB JÕEFORELL. TÕRVA LINNA SERVAL ON OJA PAISUTATUD VÄIKESEKS VESKIJÄRVEKS. ÜRGORU PIKKUS ON UMBES 2,5 KILOMEETRIT JA LAIUS 150–250 MEETRIT. ÜRGORU PÕHJA JA VEERI KATAB KÕRGE KUUSEMETS. TIKSTE ÜRGORU VEERUDEL OLID VAREM VÄIKESED KOOPAD. SUURIM KOOBAS OLII KIRJELDUSTE JÄRGI SAUNASUURUNE NING SEAL OLII KÄIK HELME KANTSII. SEE KOOBAS JA KA KOOPAGA SEOTUD PALJAND ON KÄESOLEVAKS AJAKS TÄIELIKULT KINNI KASVANUD. TÄNAPÄEVAL ON ORUS AINULT ÜKS MÄRKIMIST VÄÄRIV PALJAND.

PEDELI ÜRGORG JAGAB VALGA LINNA KAHEKS JA ON 200–300 MEETRI LAIUNE. ÜRGORG RIKASTAB VALGA LINNA ÜLDIST MAASTIKKU. ORGU LÄBIV PEDELI JÕGI ON VALGA LINNAS MUUDETUD KAHEKS PAISJÄRVEKS KOOS ÜMBRITSEVA PUHKEALAGA.

KIRJUTA SEDA TÄHTE NII

Pedeli ürgorg.

Tikste ürgorg.

Tikste ürgorg.

Tikste veskijärv Tõrvas.

Autor Kärt Karu, Tõrva Gümnaasium, 3. kl.

VEEL PÕNEVAT LUGEMIST/ VAATAMIST

Söödi tamm

Hoovis imeline tamm.

Seisab laialt, tuules õõtsub.

Kaunis vana talupuu,

mis õhtupäikeses kollakalt hõõgub.

Tormides seisnud,

kannatanud vihma-äikest.

Igal ajal teroitab Päikest.

Öösel sõbraks talle on tähed ja Kuu

See on meie armas suur tammepuu!

Christin Soots

Tõroa Gümnaasium, 12. kl.

Harimäe torn. Autor Cärolin Triik, Pühajärve Põhikool, 7. kl.

Aakre mõisapark.
Autor Annabel Lüüs, Aakre Lasteaed-Algkool, 1. kl.

Hobusemägi. Autor Kaisa Jakobi, Pühajärve Põhikool, 5. kl.

Siilike Boody

Aastaid tagasi,
 Mil väikevend veel väike.
 Aias mängides kolmekesi koos
 Oli üllatus suur
 Kui nägime taas karvakeri suurt.

Me teadsime,
 kes on see
 vahva okkaline loom,
 kuid esimene sõna
 väikese venna poolt loodi –
 Boody!

Christin Soots
 Tõrova Gümnaasium, 12. kl.

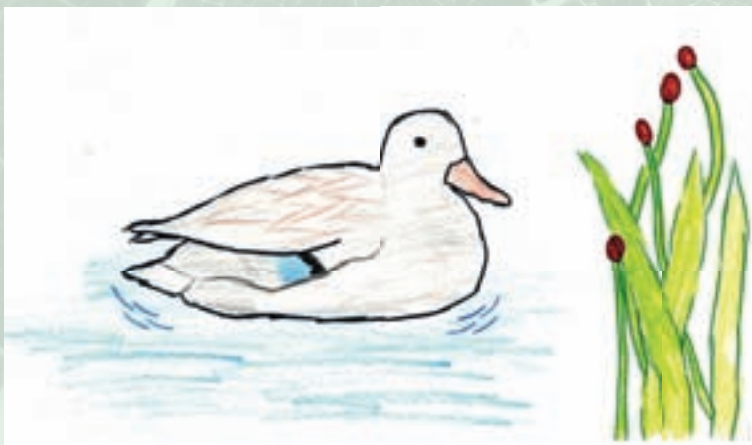
Jänku kodumetsas.

Autor Natalie Uuemaa, Palupera Põhikool, 2. kl.

Pedeli jõe ääres.

Autor Ariadna Rudzenskaite, Valga Vene Gümnaasium, 9. kl.

Pardid Pedeli jõel.

Autor Diana Maksimsuk, Valga Vene Gümnaasium, 9. kl.

Kalad. Autor Julianiya Erm, Hargla Kool.

Helgikivi

Ükskord ammu käisid neli sõpra Helgikivi juures. Nad pidasid seal lõunat, mängisid mängu ja olid niisama lõbusad. Üks sõpradest tahtis teada, kui suur on see kivi ja neil tuli mõte, et igäiks möödab kivi übermöödu vaksades ja arvutab ümber meetriteks.

Esimene läks ja sai übermööduks 162 vaksa. Läks teine ja tema sai 165 vaksa. Läks järgmine ja too sai 173 vaksa, sest ta oli teistest väiksem. Siis aga läks viimane sõprade seast mõõtma, kui ta oli poole peal, leidis ta mingi imeliku lohu. Ta kutsus teisedki vaatama — see oli koopasuu.

Kaks poisi tahtsid kohe sisse minna, aga teised kaks ei olnud nõus. Nad vaidlesid ja vaidlesid, kuni lõpuks jõudsid kokkuleppele, et kaks lähevad sisse ja kaks jäävad välja ootama.

Kaks julgemat läksid muudkui mööda koobast edasi, kuni nägid eemal valgust paistmas. Kui nad olid lähemale jõudnud, nägid nad väikest lõket, mille peal oli pada ja selle paja ümber oli palju väikseid mehikesi ja üks pika habemega vanem mees, kes segas pajas olevat rooga.

Need väikesed mehikesed kutsusid poissegi suppi sööma ja kuna neil olid kõhud tühjad, siis nad söidki ja muutusid ise ka väikesteks mehikesteks.

Kui nad olid seal juba tund aega olnud, tulid sõbrad neid otsima. Nemadki söid suppi ja muutusid väikesteks mehikesteks. Keegi ei kuulnud poistest enam midagi.

Jaanika Paluste
Ala Põhikool, 6. kl.

Kalad. Autor Merili Matto, Hargla Kool.

Kalad Elva jões. Autor Tiina Jaska, Palupera Põhikool, 1. kl.

Helgikivi

Ühel hämaral õhtul läks üks tüdruk metsa jalutama. Äkitselt nägi ta tulukesi keset metsa ja ta liikus nende poole, et vaadata, millega tegu on. Kui ta tulukeste juurde jõudis, nägi ta rohelisi mehikesi, kes olid maandunud oma taldrikukujulise laevaga tühe suure kivi peale. Nad remontisid laeva. Tüdruk silmitses rohelisi mehikesi tükk aega. Lõpuks said nad laeva korda. Äkki nägid rohelised mehikesed tüdrukut ja kutsusid ta enda juurde. Mehikesed hakkasid parasjagu süüa teema ja nad pakkusid ka tüdrukule toitu. Kuna tüdrukul oligi kõht just tühi, siis võttis ta meelsasti söögi vastu. Sellel ajal, kui tüdruk sõi, hakkasid rohelised mehikesed oma taldrikukujulise laevaga startima ja tahtsid tüdrukutki kaasa võtta, kuid tüdruk hakkas kartma ja pistis jooksu. Ta jõudis kivi lähedal asuva talu juurde. Selle talu nimi oli Helgi. Kuid tüdruk ei suutnud nii kiiresti joosta ja rohelised mehikesed võtsid ta endaga kaasa. Kivile, kuhu rohelised mehikesed olid maandunud, pandi nimeks Helgikivi.

Madis Sillaots
Ala Põhikool, 6. kl.

Pühajärve. Autor Andreas Kiivit,
Pühajärve Põhikool, 5. kl.

Sügisvärvid Palupera mõisapargis.
Autor Cristo Teder, Palupera Põhikool, 3. kl.

Valgjärv. Autor Karolina Gulina, Valga Vene Gümnaasium, 8. kl.

Kiisjärv. Autor Ivan Manaev,
Valga Vene Gümnaasium, 8. kl.

Helgikiivi

Valgamaal asub üks kiivi. Selle nimi on Helgikiivi. See on Lõuna-Eesti suurim rändrahn. Ükskord läks maadeavastaja Mats Rosenberg Helgikiivi juurde. Alguses ei leidnud ta kiivi juurde viivat teed üles, kuid külarahva abiga jõudis ta lõpuks pärale.

Kivi oli suur nagu lapik ketas mõne künkaga. Mats uuris kiivi. Selle ajaga, kui ta uuris, jõudis väljas pimedaks minna. Kuna Matsil oli telk kaasas, pani ta selle püsti.

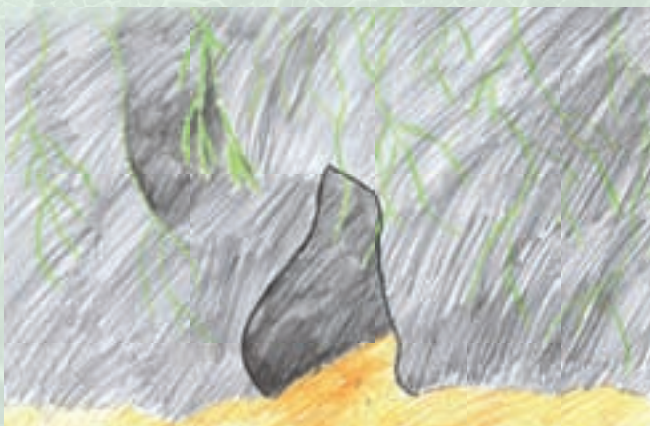
Kui telk sai püsti pandud, otsis ta mõned puuhalud ja tegi ka väikese lõkke üles. Lõkke peal grillis Mats natuke vorsti ja leiba, mis kodust sai kaasa võetud.

Mats istus kiivil ja imetles tuld. See põles majesteetlikult. Kui alles olid ainult söed, läks Mats telki. Magas seal natuke aega, kui järsku kuulis muusikat ja heeliümihääli.

Mats läks telgist välja ja sulges enda järel telgi ukse. Ta nägi härjapõlölasi, kes teda tantsima kutsusid. Kuna Matsil polnud midagi teha, läkski ta härjapõlölastega tantsima. Oi, kui tore tal seal oli. Kuidas ta keerutas ja raputas oma keha. Härjapõlölased keerutasid tantsu ajal järjest kaugemale ja kaugemale, kuid Mats ei märganud seda, vaid keerutas kaasa. Hommikul tuli lõkkekohalt ainult suitsu ja telk oli tühi. Telgi peal oli helkur.

Kui Mats ei jõudnud teiselgi päeval koju, hakkasid ta naine ja lapsed muretsema. Nad helistasid politseisse, kes pärast läksid Helgikiivi juurde Matsi otsima, aga kahjuks ei leitud teda enam kunagi.

Sandra Orav
Ala Põhikool, 7. kl.

Helme koopad.

Autor Janek Pinshuk, Valga Vene Gümnaasium, 7. kl.

Oja Aakre mõisapargis.

Autor Andres Kull, Aakre Lasteaed-Algkool, 2. kl.

Helme koopad

Helme koopad väiksel rajal,
mis on seisnud lossi najal.
Kuiigi lossi enam pole meil,
on vaatamist seal siiski palju teil.

Seal on käänulisi radu,
mida inimesi läbinud on sadu.
Tekkinud ka sinna väike oja,
mida näinud on ka meie Kaja.

Vaatamist veel palju muud
ja vahvaid legende rääkinud on suud.
Nautima te tulge seda head,
mida rääkima teistele ka pead.

On lossil, koopal oma lugu,
mida rääkinud on naissugu.
Küll see koht on alles ilus,
mis ei asu metsa vilus.

Kevin Köster
Ala Põhikool, 4. kl.

Valgjärv. Autor Alina Petrova, Valga Vene
Gümnaasium, 8. kl.

Ussike Palupera mõisapargis. Autor Argo Roodla,
Palupera Põhikool, 1. kl.

Pühajärve sõjatamm.
Autor Karl-Markus-Toover, Pühajärve Põhikool, 7. kl.

Valgemägi Hargla külas Mustjõe ääres.
Autor Birgit Hermlin, Hargla Kool, 1. kl.

Sügis Palu metsas. Autor Marten Kuus, Palupera Põhikool, 2. kl.

Kanarbik. Autor Kaileen Rei, Valga Põhikool, 8. kl.

Kuradi-sõrmkäpp. Autor Jekaterina Avramenko, Valga Vene Gümnaasium, 9. kl.

Koerliblikas. Autor Emily-HestiaTammeorg, Tallinna Lilleküla Gümnaasium, 11. kl.

Pedeli jõgi. Autor Liis Halliste, Valga Põhikool, 9. kl.

Mustjõgi. Autor Jekaterina Avramenko, Valga Vene Gümnaasium, 9. kl.

Palupera põhikooli park. Autor Caroliis Miks, Palupera Põhikool, 6. kl.

Pedeli jõgi. Autor Liis Halliste, Valga Põhikool, 9. kl.

Tihane. Autor Natalija Golubenko, Valga Põhikool, 9. kl.

Nõuni järv. Autor Aavo Tilga, Otepää Gümnaasium, 7. kl.

Räimi järv. Autor Jekaterina Avramenko, Valga Vene Gümnaasium, 9. kl.

Sinitib. Autor Hanna-Liis Tammeorg, Valga Põhikool, 4. kl.

Varblane. Autor Natalija Golubenko, Valga Põhikool, 9. kl.

Palupera mõisa linnumaja. Autor Markus Teder, Palupera Põhikool, 3. kl.

Nõuni järv. Autor Arina Japrintseva, Valga Vene Gümnaasium, 7. kl.

Purtsi jõgi. Autor Kristina Kingo, Aakre Lasteaed-Algkool, 1. kl.

Piibeleht

*Piibelehe õied on
valged nagu lumi,
säraavad nad päikse käes
kaunilt nagu jää
roheliste lehtede vahel.
Nõiduslik on tema lõhn –
seda tundnud on kevadel kõik.
On ravimtaimekski piibeleht,
kuid igäüks teadma peab,
et marjad ja muu on tal mürgised –
hoia tast eemale suu!*

*Jaanika Paluste
Ala Põhikool, 6. kl.*

Poiss Tiit ja Koiva tamm

*Kasoab puu keset puisniitu,
kus kohata võib poiss Tiitu.
Ja seisab seal, kus on tamm,
sel puul on tugev ramm.
Tiit vastu puud paneb käe,
sealt kätte saab ta suure väe
Ja tõttab Isirgumäe külla üle mäe,
et jutustada Koiva tamme väest.*

*Piia Ruotsi,
Hargla Kool, 4. kl.*

Lehetäid

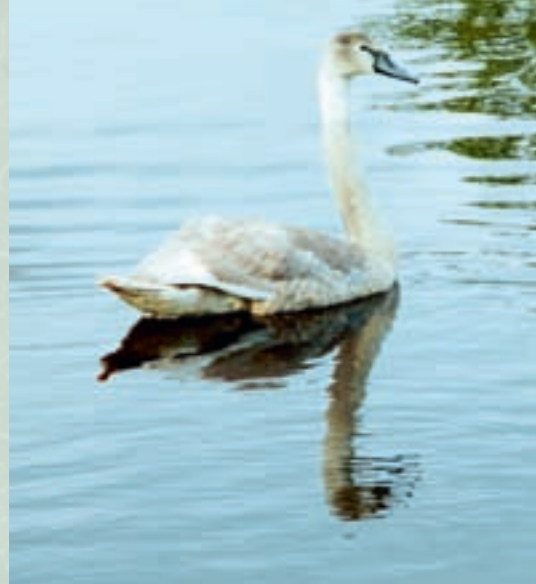
Lehetäid õrnad ja väikesed,
neile ei meeldi päikene.
Lepatriinule nad toiduks,
välja tulevad vaid koiduks.
Neil väga meeldib lehtedel käia,
kuid lehetäidega nakatunud taimed
näevad siirupised välja.
Lehetäid on lepatriinude lüpsileh-
mad,
jooksimises nad on kehvad.
Sipelgad kaitsevad lehetäisid vae-
nlaste eest,
lähevad läbi tulest ja veest.

Ketlin Ruutna
Ala Põhikool, 6. kl.

Piibelehed

Piibelehed ilusad
kasvavad vilus.
Leida võid neid pargist,
mitte väiksest karbist.
Õied neil on valged
kellukese palged,
lehed sügavrohelised,
üisna, üisna suurekesed.
Putukaid nad meelitavad,
lõhna aina levitavad.
Punakasoranžiks muutub
sügiseks nende mari —
aga neid sa ära puutu!

Merily Siirak
Ala Põhikool, 6. kl.

Luigepoeg. Autor Hanna-Liis Tammeorg,
Valga Põhikool, 4. kl.

Pühajärv. Autor Elisabeth Marleen Peterson,
Pühajärve Põhikool, 5. kl.

Seened. Autor Kenno-Jan Pensa, Hargla Kool.

Seened. Autor Ivor Ploom, Hargla Kool, 6. kl.

Koiva tamm

*Tamm on suur ja vana,
aga tamm on kena,
meeldib mulle kõige enam.
Väikesed tammetõrud kiiguwad,
sügisega kaasa liiguwad.
See tamm on Koiva tamm,
tal on kõva ramm.
Väge täis on vana tugev tamm,
sa tema juurde sea oma samm.*

*Kadri Rätsepp,
Hargla Kool, 2. kl.*

Räimi järv. Autor Nadežda Karasjova, Valga vene Gümnaasium, 8. kl.

Lemmikkoht Ilustjõgi

*Ilm on kuum ja meel on hea.
kohe ujuma ma pean.
Tahan kähku minna ma
jõe äärde ujuma.
Hõikan: "Sõbrad, tulge ka
minuga nüüd suplema!"
Terve päeva hulllates,
vees rõõmsalt möllates,
otsa lõppes meie vägi,
lemmikkoht on Ilustjõgi.*

*Ken Tristan Lütis
Hargla Kool, 2. kl.*

Palupera mõisapark. Autor Caroliis Miks, Palupera Põhikool, 6. kl.

SISUKORD

<i>Eessõna</i>	3
<i>Valgamaa – Eesti lõunavärav</i>	4
<i>Eesti tähestik</i>	5
<i>A – Aakre mõisapark</i>	6
<i>A – Ala kivi</i>	8
<i>B – Barclay de Tolly mausoleumi park</i>	10
<i>C – Coracias garrulus - siniraag</i>	12
<i>D – Dendropark</i>	14
<i>E – Energiasammas Otepääl</i>	16
<i>F – Friedrichshofi park ja amuuri korgipuude allee</i>	18
<i>G – Gümnaasiumi park Tõrvas</i>	20
<i>H – Hellenurme ja Hummuli mõisapargid</i>	22
<i>H – Helme mõisapark ja koopad</i>	24
<i>I – Ilmjärve allikad</i>	27
<i>J – Jõed Valgamaal</i>	28
<i>K – Karula Rahvuspark</i>	30
<i>K – Koiva-Mustjõe maastikukaitseala</i>	32
<i>L – Leebiku mõisapark</i>	34
<i>L – Lõve mõisapark</i>	35
<i>M – Mäed Valgamaal</i>	36
<i>N – Nuudaläte ohvriallikas</i>	40
<i>O – Otepää Looduspark</i>	42
<i>P – Palupera mõisapark</i>	44
<i>P – Paju mõisapark</i>	45
<i>R – Riidaja mõisapark</i>	46
<i>R – Rubina looduskaitseala</i>	47
<i>S – Sangaste mõisapark</i>	48
<i>S – Saru-Hargla ristimets</i>	50
<i>T – Taagepera ja Taheva mõisapargid</i>	51
<i>T – Tammik Sooru pargis</i>	53
<i>U – Uniküla mõisapark</i>	54
<i>U – Udsu järv</i>	55
<i>V – Valga linna pargid</i>	56
<i>Õ – Õru hoiuala</i>	60
<i>Õ – Õru rahn</i>	61
<i>Ä – Ähijärv ja teised järved Valgamaal</i>	62
<i>Ö – Ömel jõgi</i>	66
<i>Ü – Ürgorg</i>	67
<i>Veel põnevad lugemist/vaatamist</i>	68
<i>Kasutatud kirjandus</i>	80

KASUTATUD KIRJANDUS

- Aiasõber. <https://www.aiasober.ee/>
- Ala kooli ajaveeb. <http://alakool.blogspot.com/>
- Annimatsi kämping. <http://www.annimatsi.ee/>
- Arula ajalooveeb. <https://sites.google.com/site/arulakyla/loodus/maeed>
- EASi turismiarenduskeskuse infoportaal. <http://www.puhkaeestis.ee>
- Eesti Entsüklopeedia. <http://entsyklopeedia.ee/>
- Eesti Loodus. <http://www.eestiloodus.ee/>
- Eesti Looduse Infosüsteem. <http://loodus.keskkonnainfo.ee/eelis/>
- Eesti Maaturism. <http://www.maaturism.ee/>
- Eesti mõisaportaal. <http://www.mois.ee/>
- Hellenurme Veskimuuseum. <http://www.veskimuuseum.ee/>
- Helme valla koduleht. <http://www.helme.ee/>
- Kappermäe Selts. <http://kappermae.weebly.com/>
- Kartuli Wabariik. <http://www.kartulivabariik.ee/>
- Keskkonnaamet. <http://www.keskkonnaamet.ee/>
- Keskkonnakäpp. <http://www.keskkonnakapp.ee/>
- Keskkonnaregister. <http://register.keskkonnainfo.ee/>
- Kultuurimälestiste riiklik register. <http://register.muinas.ee/public.php>
- Linnuvaatleja. <http://www.linnuvaatleja.ee/>
- Loodusajakiri. <http://www.loodusajakiri.ee/>
- Loodusturism OÜ. <http://www.loodusturism.ee/>
- Mulgimaa infoportaal. <http://www.mulgimaa.ee/>
- Märgalad – sood. <https://margalad.wikispaces.com/SOOD>
- Palupera valla koduleht. <http://www.palupera.ee/>
- Projekt „Elu kahe maailma piiril“. <http://visitsoutheastonia.com/>
- Puka valla koduleht. www.puka.ee
- Põdrala valla koduleht. <http://www.podrala.ee/>
- Pärandkoosluste Kaitse Ühing. <http://www.pky.ee/>
- Pühajärve Spa & Puhkekeskus. <http://www.pyhajarve.com/>
- Riigi Teataja. <https://www.riigiteataja.ee/>
- Sakala. <http://www.sakala.ajaleht.ee/>
- Sangaste Loss SA. <http://www.sangasteloss.com/>
- Soorupärane Sooru. <http://www.sooru.ee/>
- Statistika andmebaas. <http://pub.stat.ee/>
- Taarausuliste ja Maausuliste Maavalla Koda. <http://www.maavald.ee/>
- Tartu Ülikooli veebipõhine õpikeskkond. <http://bio.edu.ee/>
- Turismiportaal Eestigiid.ee. <http://www.eestigiid.ee/>
- Turismiportaal Turismiweb.ee. <http://www.turismiweb.ee/>
- Tõrva – Holdre – Taagepera. <http://www.hot.ee/zolki/T6rva.html>
- Valga Keskraamatukogu. <http://www.valgark.ee/>
- Valgamaa infoportaal. <http://www.valgamaa.ee/>
- Valgamaalane. <http://www.valgamaalane.ee/>
- Valga Muuseum. <http://www.valgamuuseum.ee/>
- Vikipeedia, vaba entsüklopeedia. <https://et.wikipedia.org/wiki/Esileht/>
- Võrtsjärve Sihtasutus. <http://www.vortsjarv.ee/>
- Võru Kreutzwaldi Gümnaasium. <http://vkg.havike.eenet.ee/>
- Eesti Ornitoloogiaühing. <http://www.eoy.ee/>
- E. Pirrus. Eestimaa suured kivid. Suurte rändrahnude lugu. Tallinn, 2009.
- Valgamaa looduskaitseobjektid. Valgamaa keskkonnateenistus. Valga, 2003.
- Valgamaa pärandkultuurist. Projektijuht Vaike Pommer. Küljendanud Eesti Loodusfoto. Valga, 2010.
- Võrumaa pärandkultuurist. Projektijuht Vaike Pommer. Küljendanud Eesti Loodusfoto. Võru, 2010.
- Ü. Heinsalu. Eesti NSV koopad. Tallinn, 1987.

VALGAMAA ON PINDALALT VÄIKSEMAID MAAKONDI EESTIS, KUID VÄGA RIKAS OMA ROHKETE LOSSIDE, HÄSTI SÄILINUD MÖISATE JA KUTSUVALT KAUNITE MAASTIKE POOLEST. PIIRKOND ON TÄNU OMA LOODUSLIKELE VÕIMALUSTELE KUJUNENUD KÕRGELT HINNATUD TURISMI- JA SPORDIKESKUSEKS. VALGAMAA KUPPELMAASTIKUD OMA TIPPUDE, KAUNITE ORGUDE NING JÄRVEDEGA ON PALJUDE EESTLASTE JAOKS LÕUNA-EESTI SÜMBOL. ILUSAD JA HUUVITAVAD KESKKONNAOBJEKTID ASUVAD IGAS VALGAMAA VALLAS. JUST SELLEPÄRAST TASUB LEIDA AEGA VALGAMAA KAUNI LOODUSE NAUTIMISEKS, MÄGEDE JA JÄRVEDE AVASTAMISEKS NING HUUVITAVA MAAKONNA AJALOOGA TUTVUMISEKS. ENNE, KUI SÕIDAD PARIISI, KÄI ÄRA NUUSTAKUL!